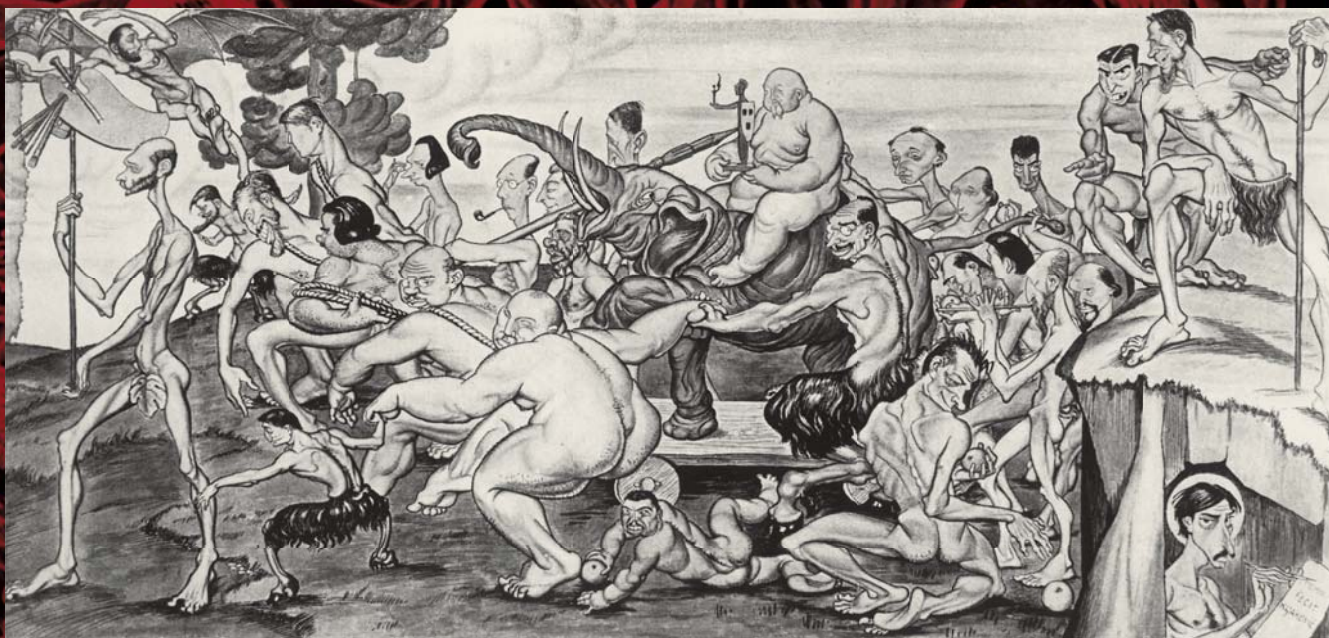

**KARIKATURE JOZE KLJAKOVIČA
IZ FUNDUSA ZBIRKE**

**THE CARICATURES OF JOZO KLJAKOVIČ
FROM THE COLLECTION'S HOLDINGS**

**KARIKATURE JOZE KLJAKOVIĆA
– IZ FUNDUSA ZBIRKE**

**THE CARICATURES OF JOZO KLJAKOVIĆ
– FROM THE COLLECTION'S HOLDINGS**

Samostalna zbirka Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, listopad-studen 2021.
Jozo Kljaković Memorial Collection, october-november 2021.

ZAGREB, 2021.

SADRŽAJ

O IZLOŽBI	3
Karikature Joze Kljakovića – iz fundusa Zbirke	4
Crteži, ilustracije, plakati i karikature Joze Kljakovića	8
U mijenama rukopisa, tema i zadataka	8
Ornamentalnost, dekorativnost i monumentalnost plakata	8
Ilustracije u službi sadržaja i grafičke privlačnosti knjige	10
Karikatura – drugo lice slikara Kljakovića	12
Između art décoa i neoklasicizma	18
JOZO KLJAKOVIĆ	25
KATALOG	26
BIBLIOGRAFIJA	28
IMPRESUM	29

CONTENTS

ABOUT THE EXHIBITION	3
The Caricatures of Jozo Kljaković – from the Collection's Holdings	5
The drawings, illustrations, posters and caricatures of Jozo Kljaković	9
The changing traits, themes and tasks	9
Ornamental, decorative and monumental posters	9
Illustrations in the service of content and the visual appeal of a book	11
Caricature – the other side of Kljaković	13
Between Art Deco and Neoclassicism	21
JOZO KLJAKOVIĆ	25
CATALOG	26
BIBLIOGRAPHY	28
IMPRESSUM	29

O IZLOŽBI

Nepoznatim opusom karikatura Jozе Kljakovića koje se nalaze u fundusu Samostalne zbirke Memorijalne zbirke Jozo Kljaković željeli smo obilježiti 52. godišnjicu smrti Jozе Kljakovića i upoznati javnost s još jednim segmentom likovnog stvaralaštva ovog izuzetnog umjetnika i intelektualca, te prikazati rezultate provedenog istraživanja. U fundusu Zbirke nalazi se 47 fotografija karikatura Jozе Kljakovića koje čine izuzetno zanimljiv zapis o njegovim suvremenicima. Najpoznatije Kljakovićeve karikature datiraju iz 1917. i 1918. godine i pripadaju razdoblju art décoa i postkubizma. Na karikaturama Jozе Kljakovića ožvijen je cijeli niz zagrebačkih umjetnika, novinara, profesora i političara. Na pomalo duhovit način Jozo Kljaković vještom rukom i oštrim okom bilježi karakteristike fizionomija poznatih ličnosti 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća. Njegov karakter i duhovitost u crtežu, kao i neuobičajeno golemi formati, zaslužuju istaknuto mjesto u povijesti karikature (Dulibić 2009). Kljakovićeva najpoznatija i ujedno najveća karikatura pod nazivom *Umjetnost i ljepota*, koju u literaturi možemo pronaći i pod nazivom *Bakanal umjetnosti i ljepote*, nastala je 1922. godine i čuva se u fundusu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Karikatura prikazuje skupni portret važnih hrvatskih slikara i kipara u karakterističnim pokretima pri radu i odražava izvrsnu sposobnost prodiranja u karakterne osobine pojedinaca. U Spomenici Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, 1958. godine, Ljubo Babić na 34. stranici opisuje karikaturu Jozе Kljakovića:

„... Iza te zabave prva velika umjetnička priredba, bio je bal slikara i kipara u tada novom varijetetu u Nikolićevoj ulici (Slivnjak). Dominirao je u dvorani Frangešov veliki bik. U podzemnim prostorijama priređena je bila izložba, u kojoj su se karikirali načini pojedinih slikara. Jozo Kljaković, slikar širokih zidnih slika, profesor zidnih tehnika na Akademiji i karikaturist, načinio je za tu priredbu ogromnu karikaturu, kojoj je dao naziv *Ljepota i umjetnost*. Predvođena Crnčićem na zemlji, kojeg prate satiri Hotko i Juhn, a Babićem u zraku-svečana sprega s Frangešom, Kerdićem, Jeanom, Auerom, uz Cvetišića, Krizmana, Račkog, Čikoša, Braniša i B. Šenou povukla je skulpturu slona, na kojem jaši stari Valdec. Iza satira F. Kovačevića i Vanke, koji svira u frulu kraj Meštrovića, razvila se svečana pratnja, u kojoj su trijumfirali: Uzelac, Turkalj i Kokotović odozgo, a odozdo Pjer Križanić i Šumanović. Kao Branko Petrović na svojoj karikaturi, tako je i Kljaković na ovoj svojoj ostavio donji desni ugao za svoju karikaturu. Nacrtao se kao pustinjač u spilji, iznad koje gledaju povorku: Petar Dobrović i Toma Rosandić“.

Često karikature daju bolju i uvjerljiviju informaciju o nekoj ličnosti i događaju nego napisane riječi. Iako neupućenima može izgledati da je Kljaković nepoznat kao karikaturist jer su njegove karikature zaboravljene, 20-ih godina prošlog stoljeća njegov je talent za karikaturu bio poznat i izvan umjetničkih krugova.

„Kljakovićeve karikature nezaobilazan su doprinos povijesne portretne karikature (Dulibić 2009)“.

Zbog zanimljivosti građe, ovu je temu stručnim tekstom obradio prof. dr. sc. Frano Dulibić, na čemu mu osobito zahvaljujemo.

Lidija Fištrek

ABOUT THE EXHIBITION

With an exhibition of the thus far unknown compendium of Jozo Kljaković's caricatures from the holdings of the Independent Collection of the Jozo Kljaković Memorial Collection, we wanted to mark the 52nd anniversary of Jozo Kljaković's death, by introducing the public to yet another segment of the body of work created by this exceptional artist and intellectual and present our latest research findings. The Collection holdings include 47 photographs of Jozo Kljaković's caricatures that comprise an exceedingly interesting record of Kljaković's contemporaries. His most well-known caricatures date from 1917 and 1918 and belong to the period of Art Deco and Post-Cubism. They bring to life a host of Zagreb artists, journalists, professors and politicians. With a dose of humour, his skilful hand and a sharp eye, Kljaković records the physiognomies of famous contemporaries of the 1920s and 1930s. The character and wit in his drawings, as well as the unusually large formats, deserve a prominent place in the history of caricature (Dulibić 2009). Kljaković's most famous, as well as his largest caricature, entitled Art and Beauty, in literature also found under the title Bakanal of Art and Beauty, was created in 1922 and is today kept in the holdings of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb. The caricature depicting a group portrait of important Croatian painters and sculptors at work is a demonstration of Kljaković's outstanding ability to discern an individual's traits of character. In the Commemorative Almanac of the Academy of Fine Arts in Zagreb, published in 1958, on page 34, Ljubo Babić provides the following description of the caricature:

“...After that party, the first big arts event was the painters and sculptors ball at the newly opened variety show venue on Nikolićeva Street (called Slivnjak). Frangeš's huge bull dominated the hall. The underground rooms housed an exhibition, with caricatures of individual painter's styles. Jozo Kljaković, the painter of wide wall paintings, a professor of mural painting at the Academy and caricature artist, created a huge caricature for the occasion, which he named Beauty and Art. With Crnčić at the front, followed by Hotko and Juhn and Babić in the air, the ceremonial parade included Frangeš, Kerdić, Jean, Auer, as well as Cvetišić, Krizman, Rački, Čikoš, Braniš and B. Šenoa, pulling a statue of an elephant, with old Valdec riding on its back. Following behind satyrs F. Kovačević and Vanka, playing the flute next to Meštrović, the ceremonial convoy featured triumphant Uzelac, Turkalj and Kokotović from above, and Pjer Križanić and Šumanović from below. Following Branko Petrović's example, Kljaković reserved a spot for his own character in the bottom right corner. He drew himself as a hermit in a cave, with Petar Dobrović and Toma Rosandić observing the parade from its roof.”

Caricatures often provide better and more convincing information about a personage or event than written words. To those less familiar with the period, it might seem that Kljaković was a little known caricaturist, because his caricature works have been forgotten, however, in the 1920s his talent for caricature was appreciated even outside the strictly artistic circles.

“Kljaković's caricatures comprise an indispensable contribution to the history of portrait caricature” (Dulibić 2009).

Given its value, the material in question has merited a professional curatorial essay, written for this occasion by professor Franjo Dulibić, PhD, for which we are very thankful.

Lidija Fištrek

Karikature Joze Kljakovića – iz fundusa Zbirke

Karikatura kao likovni izričaj postaje sve popularniji oblik likovnog izražavanja, posebice u 19. i početkom 20. stoljeća. Gledajući povijesni razvoj karikature, možemo primijetiti začetke karikaturalnih ostvarenja Leonarda da Vincija u vrijeme novovjekovna svjetonazora. Riječ karikatura vuče podrijetlo od talijanske riječi *caricare*, što znači pretjerati. Karikatura se afirmira tijekom 17. stoljeća, dok tijekom 20. stoljeća, putem dnevnog i periodičkog tiska u sve većoj nakladi, karikatura dopire do najšire publike. Često se karikatura svrstavala u popularne umjetnosti¹ koje su se prema Hauseru trebale „odvojeno promatrati, kao što se promatrala umjetnost visokoobrazovanih od narodne umjetnosti i popularne umjetnosti“². Tajna dobre karikature formulirana je prema Gombrichu kao „vizualno tumačenje fizionomije koju nikada ne zaboravljamo i za koju će nam se činiti da uvijek ide uz žrtvu, kao da ju je netko začarao“.³ Definicija ovog likovnog izričaja može se ukratko formulirati kao *obilježja fizionomija kroz gestu ili izraz koje se snažno ističu pridajući im životnost, te izrazito dobro pamćenje detalja, kroz mogućnosti linija i oblika iz kojih izrastaju nove fizionomije, označava karikatura*.

U literaturi, pod umjetničkim terminom karikature možemo pronaći „metodu pravljenja portreta u kojem slikari žele postići najveću sličnost s portretiranom osobom, zabave ili poruge radi i tako nerazmjernim uvećanjem ističu nedostatke portretiranog“.⁴

Karikaturisti su tijekom povijesti bili slikari, umjetnici koji su itekako znali svoj zanat, baš poput Joze Kljakovića koji je vještom rukom i oštrim okom na pomalo duhovit način bilježio fizionomije poznatih ličnosti 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća. U fundusu Memorijalne zbirke Jozo Kljaković nalazi se 47 fotografija karikatura i tri crteža koji predstavljaju izuzetno zanimljiv zapis o njegovim suvremenicima. Kljakovićev karakter i duhovitost u crtežu karakteristični su za njegove karikature koje zaslužuju istaknuto mjesto u povijesti karikature, a njegov talent za crtanje i karikaturu čini ga majstorom slikarskog zanata. Kljakovićeve karikature portretnog su karaktera i većina ih je bez teksta, što prema nekim likovnim kritičarima i karikaturistima predstavlja savršeniji oblik od karikature s tekстом.

Naime, ovo shvaćanje podrazumijeva da je karikaturist koji se koristi tekstem ispod crteža pribjegao tekstu kao pomoćnom sredstvu jer golim crtežom nije uspio pružiti cjelovitu poruku. Kod karikatura bez teksta najviše se cijeni jednostavnost, jezgrovitost i sažetost putem duhovita izraza.⁵ Ovo objašnjenje u potpunosti je prihvatljivo kada promatramo Kljakovićeve karikature. S obzirom da su karikature Joze Kljakovića portretnog karaktera i prikazuju stvarne ljude, njegove suvremenike iz javnog i kulturnog života, možemo reći kako se autor koristi jednostavnošću, jezgrovitošću i sažetošću putem duhovita izraza. Čistoća likovnosti i samodostatnost njegovih karikatura može se iščitati u obliku snažnih i dojmljivih karikatura poput one *novinara Cícvarića*,

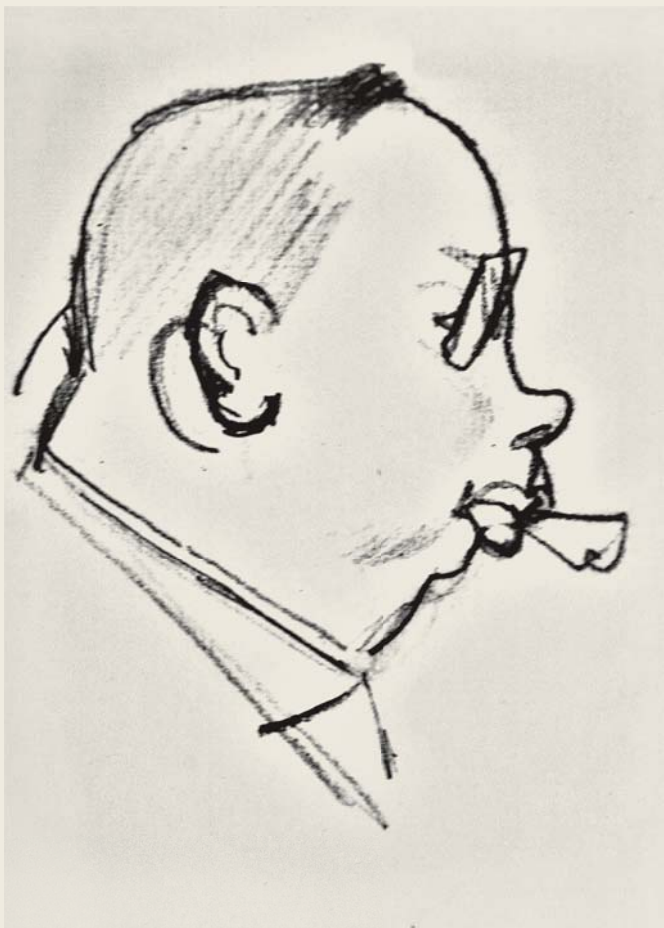

Blagoje Bersa

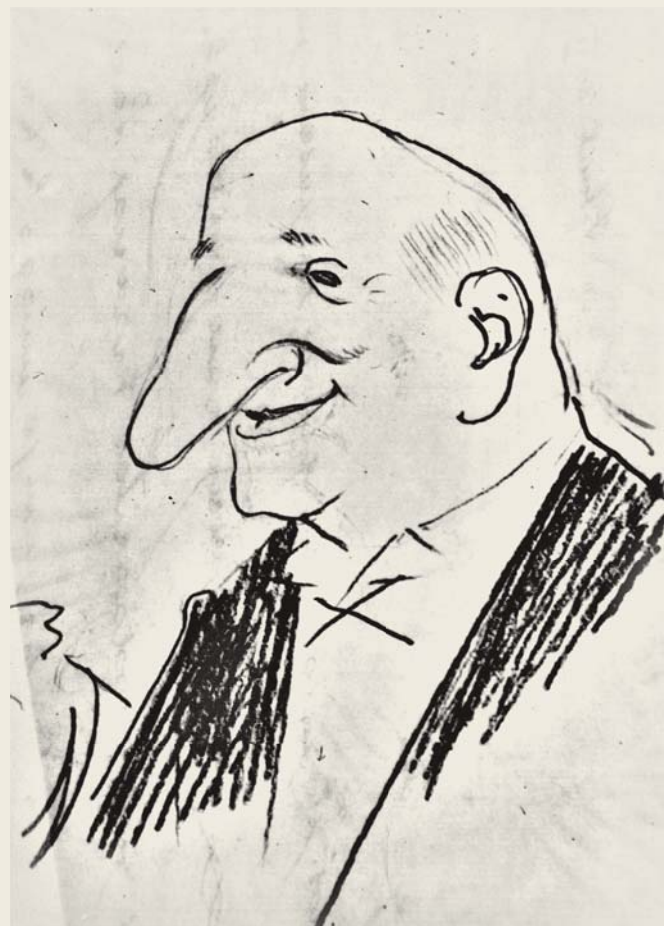

dr. Antun Bauer, nadbiskup.tif

- 1 Popularna umjetnost, zaokupljena brigama svakodnevnice, navodi na bijeg od činjenica višeg reda, od ozbiljnosti i opasnosti moralne opstojnosti i zavodi na pokušaje da se izbjegne svim obavezama i odgovornostima. Ibid., str. 117.
- 2 Dulibić F. Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine, Leykam International, Zagreb, 2009., str. 29.
- 3 Dulibić F. Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine, Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja. Leykam International, Zagreb, 2009., str. 28.
- 4 Sokol V. Stoljaše karikature u Splitu, Muzej grada Splita, 1998., Tiskara Poljica, Dugi Rat.
- 5 Dulibić F. Odnos crteža i teksta u karikaturi, Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine, Leykam International, Zagreb, 2009., str. 35.

dr. Antun Schneider

Želimir Mažuranić

The Caricatures of Jozo Kljaković – from the Collection's Holdings

Caricature became an increasingly popular form of artistic expression, especially in the 19th and early 20th century. Tracing the historical development of caricature, it is possible to discern the first traces of the genre in the works of Leonardo da Vinci and his modern worldview. The word caricature derives its origin from the Italian word *caricare*, which means 'to exaggerate'. Caricatures gain momentum during the 17th century, finally reaching a mass audience in the 20th century, through dailies and other periodicals in increasing circulation. Caricature was often classified as a popular art form,¹ which, according to Hauser, should be "viewed separately, just as the art of the highly educated was viewed separately from folk art and popular art"². Based on Gombrich, the secret to a good caricature is in "the visual interpretation of an unforgettable physiognomy, one that will always seem to go hand in hand with the victim, as if enchanted".³ Succinctly put, this artistic form could be defined as a representation of the features of a physiognomy, by means of a gesture or an expressions that stand out and lend it added authenticity, as well as an extremely good memory for details, through a possibilities of lines and shapes that give rise to new physiognomies.

In literature, caricature is defined as "a method of creating a portrait in which the painter strives for the greatest possible likeness to the person portrayed, exaggerating the model's shortcomings for the sake of entertainment or mockery".⁴

Throughout history, caricaturists were painters, artists well-versed in their craft, just as Jozo Kljaković, who wittily recorded the physiognomies of public persons of the 1920s and 1930s with a skilful hand and a sharp eye. The holdings of the Jozo Kljaković Memorial Collection include 47 photographs of caricatures and three drawings that comprise an exceedingly compelling portrayal of his contemporaries. Kljaković's character and wit permeate his caricatures, which deserve a prominent place in the history of the form, while his talent for drawing and caricature make him a master of the craft. Kljaković's is best known for portrait caricatures, majority of which without accompanying text, which is, according to some art critics and caricaturists, a more refined form than a caricature accompanied by a text.

Namely, this understanding implies that the caricaturist who resorts to a textual insertion below the drawing, uses the written word as an aid because they are unable to provide a rounded message with the drawing alone. In caricatures without text, simplicity, conciseness and succinctness of the witty expression are valued the most.⁵ This explanation holds true when applied to Kljaković's caricatures. Considering that he made portrait caricatures depicting real people, his contemporaries from public and cultural life, it is possible to observe the simplicity, conciseness and succinctness of his witty expression. The simplicity of artistic form and the self-sufficiency of his drawings is visible in the striking and powerful caricatures such as those of journalist Cicvarić,

- 1 Popular art, preoccupied with everyday worries, offers an escape from facts of a higher order, from the seriousness and the dangers of moral perseverance, leading to an attempt to avoid all commitment and responsibility. Ibid, p. 117.
- 2 F. Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Leykam International, Zagreb, 2009, p. 29.
- 3 F. Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja. Leykam International, Zagreb, 2009, p. 28.
- 4 V. Sokol, *Stoljeće karikature u Splitu*, Muzej grada Splita, 1998, Tiskara Poljica, Dugi Rat.
- 5 F. Dulibić, *Odnos crteža i teksta u karikaturi*, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Leykam International, Zagreb, 2009, p. 35.

Tome Rosandića, Varlaja, Emigranata iz Srbije, Svetozara Pribičevića i pjesnika Jovana Dučića.

Karikature koje odlikuje složeniji prikaz i pomalo dekorativan karakter, ujedno su Kljakovićeve najpoznatije karikature, nastale u razdoblju između 1917. i 1930. godine. Uobičajeno golemi formati koji su karakteristični za Kljakovića poput karikature pod nazivom *Ljepota i umjetnost* (1922.), *Grupa nezavisnih umjetnika* (1924.-1925.), *Detalj dekoracije za zabavu: Robert Frangeš*, Ivo Kerdić, *Detalj dekoracije za zabavu: T. Krizman*, I. Kerdić, S. Šumanović, *Detalj dekoracije za zabavu: J. Turkalj*, R. Valdec i *Detalj dekoracije za zabavu: V. Becić*, F. Kršinić, I. Meštrović, J. Kljaković, V. Varlaj prikazuju portrete važnih hrvatskih slikara i kipara u karakterističnim pokretima pri radu i odražavaju izvrstan prikaz karakternih osobina pojedinaca. Kljakovićeve karikature često su vrlo složenih i slojevitih kompozicija što ovom autoru nije problem, s obzirom na njegovo maestralno umijeće oslikavanja grandioznih ploha.

Karikature koje pripadaju postkubizmu na izuzetno zanimljiv i duhovit način prikazuju Kljakovićeve suvremenike, poput karikatura: *Povodom izrade Meštrovićevog spomenika J. J. Strossmayera* (1924.), *Bela Pečić*, *Pecija Petrović*, *Blagoje Bersa*, *Gustav Krklec*, *Milan Begović*, *Ivan Vojnović*, *Ljubo Wiesner*, *Ivan Kosor*, *Na prestolju Miroslav Krleža*, *na lijevoj strani: P. Petrović*, I. Vojnović, I. Kosor, *desno M. Begović*, J. Ivakić, G. Krklec, zatim karikatura *Vjekoslava Klaića*, *Petra Konjovića*, dr. *Artura Schneidera* i *Viktora Kovačića*.

Međutim, Kljaković se u ponekim karikaturama koristio i tekstom, što nikako nije umanjilo njegovo umijeće crtanja i približavanja poruke čitatelju ili gledatelju. Duhovit i odmjeran tekst samo je još više naglasio Kljakovićevu karikaturu. U karikaturama Joze Kljakovića nije potrebno tražiti razlog za tekst kao pomoćno sredstvo karikature, već je treba sagledati u cijelosti, kao karikaturu čija likovna duhovitost dominira tako da je tekst samo pratnja crtežu. Da je tome tako najbolje ilustriraju karikature pod nazivom: *Razne ličnosti zagrebačkog društva: J. Kljaković*, Ž. Mažuranić, Sir N. M. Henerson, engleski diplomat, R. W. Seton-Watson, T. Krizman, M. Begović, dr. I. Bellin, O. Mujadžić, nepoznati, načelnik Zagreba M. Srkulj, nepoznati, dr. S. Rittig, nepoznati, M. Čurčin, F. Kršinić, dr. M. Zoričić, Vodvarška, zatim karikatura posvećena arhitektu Ivi Zemljaku, *Od Meštra Meštru i U povodu 50. imendana pravnog savjetnika Pepića* (1931.).

Karikature Joze Kljakovića prikazuju izrazito karakterističan način izražavanja kako u slikovnom tako i tekstualnom dijelu. Primjerci koji se nalaze u Zbirci napravljeni su za određenu prigodu i opisani na zanimljiv način jer se odnose na osobe iz kulturnog miljea 30-ih godina prošlog stoljeća u Zagrebu, u kojem Jozo Kljaković aktivno sudjeluje svojim raznovrsnim i raznolikim umjetničkim, pedagoškim i društvenim radom.

Iako opus Kljakovićevih karikatura koje se čuvaju u Memorijalnoj zbirci Jozo Kljaković nije velik, njih svega nekoliko u originalnom crtežu, dok se ostale čuvaju u fotodokumentacijskom obliku, svakako je bitno istaknuti njihov značaj i doprinos karikaturi i umjetnikovu likovnom opusu. Na izuzetno zanimljiv i duhovit način Kljaković je prikazao i portretirao niz svojih suvremenika koji su na ovaj način zabilježeni poput malog spomenara ili podsjetnika na neko prošlo vrijeme i na njihov doprinos kulturi i umjetnosti Zagreba.

Na karikaturama Joze Kljakovića možemo vidjeti cijeli niz zagrebačkih umjetnika, novinara, profesora, političara i studenata koji će ovom izložbom biti predstavljeni javnosti.

Lidija Fištrek

Emigrant iz Srbije, Geneva, 1917.-1918.

Gustav Krklec

Hugo Ehrlich, arhitekt

Ivan Kosor

Toma Rosandić, Varlaj, Emigrants from Serbia, Svetozar Pribičević and poet Jovan Dučić.

The ones characterized by a more complex representation and somewhat decorative in nature are also Kljaković's most famous caricatures, created in the period between 1917 and 1930. The unusually large formats, characteristic of his works, of caricatures such as *Beauty and Art* (1922), *Group of Independent Artists* (1924-1925), *Detail of the Party Decoration: Robert Frangeš, Ivo Kerdić*, *Detail of the Party Decoration: T. Krizman, I. Kerdić, S. Šumanović*, *Detail of the Party Decoration: J. Turkalj, R. Valdec and Detail of the Party Decoration: V. Becić, F. Kršinić, I. Meštrović*, J. Kljaković, V. Varlaj, feature portraits of important Croatian painters and sculptors at work in characteristic poses, and reveal his outstanding ability to depict an individual's traits of character. Kljaković's caricatures often feature highly complex and layered compositions, which does not present a problem for him, given his mastery of painting monumental surfaces.

Caricatures in Post-Cubist style offer an exceptionally interesting and witty portrayal of Kljaković's contemporaries, such as: *On the Occasion of Meštrović's Creation of J. J. Strossmayer's Monument* (1924), Bela Pečić, Pecija Petrović, Blagoje Bersa, Gustav Krklec, Milan Begović, Ivan Vojnović, Ljubo Wiesner, Ivan Kosor, Miroslav Krleža *On the Throne*, *On the Left: P. Petrović, I. Vojnović, I. Kosor, desno M. Begović, J. Ivakić, G. Krklec*, as well as the caricatures of Vjekoslav Klaić, Petar Konjović, Dr Artur Schneider and Viktor Kovačić.

However, Kljaković used textual captions in some of his caricatures, yet this in no way diminishes his ability to draw and confer the message to the reader or viewer. The witty, measured texts only highlight his caricatures further. In Jozo Kljaković's works, text is not merely a crutch of the visual and it should be observed as a whole – a caricature in which the visual sense of humour comes to the fore, while the text simply serves as an accompaniment to the drawing. This is best observed in caricatures such as: *Various Personages of Zagreb Society: J. Kljaković, Ž. Mažuranić, Sir N. M. Henerson, an English Diplomat, R. W. Seton-Watson, T. Krizman, M. Begović, Dr I. Bellin, O. Mujadžić, Unknown, Zagreb Councillor M. Srkulj, Unknown, Dr S. Rittig, Unknown, M. Čurčin, F. Kršinić, D. M. Zoričić, Vodvarška*, as well as caricatures dedicated to Architect Ivo Zemljak, *From One Master to Another*, and *On the Occasion of Legal Counsellor Pepić's Name Day* (1931).

Jozo Kljaković's caricatures reveal his signature style, both visually and textually. The works in the Collection were created for a specific occasion and described in an intriguing way, because they referred to people from the Zagreb cultural milieu of the 1930s, in which Jozo Kljaković was an active participant and contributor thanks to his diverse and multifaceted artistic, pedagogical and socially-engaged work.

Although the compendium of Kljaković's caricatures preserved in the Jozo Kljaković Memorial Collection is not large, containing only a handful of original drawings and the rest in the form of photographic documentation, they comprise a significant contribution to the art of caricature and the artist's oeuvre. In an extremely witty and compelling way, Kljaković portrayed a number of his contemporaries, thus creating an almanac of a bygone time and a reminder of the contribution these artists and personages made to the culture and art of Zagreb.

Jozo Kljaković's caricatures reveal a whole host of Zagreb artists, journalists, professors, politicians and students, to which the public will be introduced in this exhibition.

Lidija Fištrek

Crteži, ilustracije, plakati i karikature Joze Kljakovića

Jozo Kljaković (Solín, 10. ožujka 1889. – Zagreb, 1. listopada 1969.) poznat je po svojim slikama u tehnici ulja na platnu i po fresko-slikarstvu u crkvama.⁶ Njegovo je slikarstvo neoklasicističkog izraza za koji je karakteristična monumentalnost biblijskih likova ili likova iz hrvatske prošlosti, kao i aktova, uz kontinuiranu obrisnu liniju te često zagasitu paletu boja. Od Kljakovićeve slikarstva manje je poznat njegov doprinos karikaturi, ilustraciji i plakatu.⁷

U mijenama rukopisa, tema i zadatka

Crtež je likovna vrsta koja otkriva Jozu Kljakovića na sasvim drugačiji način od njegovog štafelajnog ili fresko slikarstva. Iako je većina njegovih crteža nedatirana, a velik dio zagubljen ili uništen, dostupna građa ukazuje na velik raspon usvajanja određenih elemenata iz različitih umjetničkih pravaca te promjene u rukopisu koji su najčešće ovisili o namjeni crteža. Kljaković se izražava drugačijim likovnim izrazom kada radi skicu, litografiju, ilustraciju, karikaturu ili studiju za fresku, ili pak crtež kao samostalno djelo. U različitim likovnim medijima, na drugačiji način pristupa crtanju (na različite načine koristi linije i sjenčanje), kao što mu se razlikuju i strukture kompozicije. Osim toga Kljaković, kojeg se upamtio prvenstveno po Meštroviću bliskom neoklasicizmu, u crtežu pokazuje da je bio u mogućnosti savladati vrlo različita stilska usmjerenja, od kasne secesije i neoklasicizma, do ekspresionističkih i kubističkih crteža, kao i art décoa. Zanimljivo je usporediti Kljakovićeve *Robinje* iz 1918. s kasnosecesijskim ili (ranim art décoovskim) elementima s inklinacijom ekspresivnim elementima na *Satiru i nimfi* iz 1923. godine, ili snažnim ekspresivnim linijama na karikaturama Ljube Wiesnera ili Miška Radoševića.

Kljaković je na kvadratima iscrtanom papiru izvodio detaljne studije za freske, karakterističnim blagim i jednolikim pritiskom olovke, s ravnomjerno raspoređenim sjenčanjem, bez snažnih gradacija. U tim crtežima, kao i kod nekih ranih secesijskih crteža, Kljaković se ravnomjernim sivim gradiranjem posvećuje kontemplativnom ugođaju i narativnom karakteru prizora. Osim toga, studije za freske odražavaju težnje usklađivanju vertikalama i horizontalama, izražavanju reda u kompoziciji, koji uz kontemplativnost treba djelovati svečano i umirujuće. Dok je u različitim vrstama i namjenama crteža Kljaković pokazao izrazito velike mogućnosti prilagodbe, njegovo mijenjanje u slikarskom izrazu ili fresko slikarstvu pokazuje mnogo manje fleksibilnosti, odnosno, uočavamo mnogo manje promjene nego što ih možemo naći kod većine drugih slikara.

Ornamentalnost, dekorativnost i monumentalnost plakata

Danas su poznata samo dva Kljakovićeva izvedena plakata. Na plakatu za koncert Maje Strozzi iz 1918.–19. godine, središnji likovni dio omeđen je u gornjem i donjem dijelu tekstom tipografski izvedenim na način da zajedno sa slikom čini jedinstvenu cjelinu. Dekorativni karakter likovnog dijela plakata određen je strogo omeđenošću kompozicije

⁶ Ovaj tekst je prvi puta objavljen u katalogu *Jozo Kljaković - retrospektiva 1889. – 1969.*, Galerija Klovčevi dveri, Zagreb, 2009., str. 44–51. Ovdje je prenesen uz manje izmjene.

⁷ Rijetko se spominje i podatak da je na međunarodnoj pariškoj izložbi 1925. godine Kljaković dobio grand prix za vitraj. u: „Naš umjetno-staklarski obrt na pariškoj izložbi“, u *Hrvatska metropola I/1925.*, br. 43, str. 505–506.

Ladislav Miranov, violinista

Ljubo Wiesner

Marin Studin, kipar

Pecije Petrović, književnik

The drawings, illustrations, posters and caricatures of Jozo Kljaković

Jozo Kljaković (Solin, 10th March, 1889 – Zagreb, 1st October, 1969) is an artist known for his oil on canvas paintings and church fresco painting.⁶ His painting belongs to neoclassical expression, characterized by monumental Biblical characters or characters from the Croatian past, as well as nudes, with continuous contours and an often muted colour palette. Less well-known than Kljaković's painting is his contribution to the art of caricature, illustration and poster.⁷

The changing traits, themes and tasks

Drawing as an artistic form reveals Jozo Kljaković in an entirely different light from his easel or fresco painting. Though most of his drawings are undated and a great portion has been lost or destroyed, the available material indicates the adoption of a great range of elements belonging to different artistic styles, as well as changes to his signature style that mostly depended on the purpose of individual drawings. Kljaković's visual expression is different when he does a sketch, a lithograph, an illustration, a caricature, a fresco study or even a drawing as an independent piece. His approach to drawing varies depending on the artistic medium (he employs lines and shading in distinct ways), as do his structural compositions. In addition, remembered primarily for his neoclassical style akin to Meštrović, in his drawings Kljaković demonstrates the ability to master very diverse stylistic directions, from late Art Nouveau and Neoclassicism, to Expressionist and Cubist drawings, as well as Art Deco. It is interesting to compare Kljaković's *The Slaves* from 1918, characterised by late Art Nouveau (or early Art Deco) elements, with his inclination towards expressive elements in *Satyr and Nymph* from 1923, or the intensely expressive lines in the caricatures of Ljubo Wiesner and Miško Radošević.

Kljaković executed detailed studies for frescoes on paper divided into squares, characterised by mild and even pencil pressure, even distribution of shading and few instances of sharp gradient. In these drawings, as well as in several earlier Art Nouveau drawings, Kljaković applies an even grayscale, focusing on the contemplative atmosphere and the narrative character of the scenes. In addition, the fresco studies reflect a propensity towards aligning vertical and horizontal lines and achieving compositional order, meant to exude a contemplative air and seem ceremonial and soothing. While Kljaković's drawings of different types and applications exhibit an exceptional adaptability, his variations in easel or fresco painting demonstrate much less flexibility, that is, we observe significantly fewer variations than in the work of most other painters.

Ornamental, decorative and monumental posters

Today only two posters executed by Kljaković are known. In the poster for Maja Strozzi's concert from 1918–19, the central visual is framed by textual segments in the upper and bottom sections, typographically executed so as to comprise a unified

⁶ This text was first published in the catalogue to the exhibition Jozo Kljaković – a retrospective 1889 – 1969, Klovićevi dvori Gallery, Zagreb, 2009, p. 44–51. It has been reprinted here with minor alterations.

⁷ It is seldom mentioned that Kljaković received the Grand Prix for his stained glass vitrail. In: *Naš umjetno-staklarski obrt na pariškoj izložbi, u Hrvatska metropola* I/1925, no. 43, pp. 505–506.

vertikalama breza na lijevoj i desnoj strani, te horizontalnim isticanjem tla u donjem dijelu, kao i horizontalnim pravilnim rasporedom lastavica koje poput crnog friza omeđuju gornji dio. Dva ljudska lika u profilu okrenuta udesno svojim usklađenim pokretima ispunjavaju središnji dio kompozicije. Ovaj plakat, uvršten u povijesni pregled hrvatskog plakata do 1940. godine, pokazuje Kljakovićeve iznimne mogućnosti izražavanja u toj formi, pa samo možemo konstatirati da je šteta što Kljaković nije izveo seriju od barem desetak plakata koji bi zasigurno bili uz bok plakatima Radovana Tommasea, Tomislava Krizmana ili Mirka Račkog.⁸

Na plakatu za Slet sokolstva na Jadranu (1931.), Kljaković je secesijske karakteristike zamijenio neoklasicističkim monumentaliziranjem tijela koja su usklađena s art déco geometrizacijom kristaličnih stijena i pravilnog ritma ptica u letu. Iako je Kljaković na ovom plakatu nešto manje uspješno riješio kompoziciju (ostaje dojam pretrpanosti središnjeg dijela), i ovdje pokazuje da je njegov talent u izražavanju kroz različite vidove primijenjenih umjetnosti bio nedovoljno iskorišten.

Ilustracije u službi sadržaja i grafičke privlačnosti knjige

U svega nekoliko knjiga koje je ilustrirao, Kljaković je potvrdio već ranije navedene kvalitete, vidljive i u svakoj drugoj prilici vezanoj uz primijenjene umjetnosti. Bez obzira radilo se o dekorativnim vinjetama u *Smrti Smail-age Čengića*⁹ ili monogramima u *Izabranim pjesmama* Silvija Strahimira Kranjčevića¹⁰, Kljaković je svako izdanje obogatio crtežima koji su svojom ritmiziranom dekorativnošću stvarali ugođaj primjeren sadržaju knjige. Znao je odabrati atraktivne scene iz sadržaja te ih prikazati na primjeren i maštovit način. Njegove ilustracije dojmljive su, no nenametljive i ne dominiraju nad književnim djelom. Čitatelj stječe dojam o svjesnoj opredijeljenosti umjetnika da ilustracije u najvećoj mogućoj mjeri podredi sadržaju knjige i likovnom interpretacijom doprinese njegovu doživljaju. Približavanje senzibilitetu čitatelja u skladu s tadašnjim idejama traganja za nacionalnim izrazom u likovnim umjetnostima, Kljaković je ispunio primjenom elemenata narodnih nošnji i orijentalnih motiva, što je posebno uočljivo u Vojnovićevoj knjizi *Imperatrix*¹¹ ili Mašićevu romanu *Deda Joksims*¹². Dok ilustracije u Vojnovićevoj i Mašićevoj knjizi karakteriziraju uokvirene kompozicije, često s mnogo likova i detalja, Mažuranićevu epu i Kranjčevićevim pjesmama pridružio je jednostavnije i mnogo elegantnije oblikovane crteže, vinjete i ornamentirane monograme na razmeđu posljednjih odjeka secesijskih i naznačenih početaka art décoovskih obilježja. Takve četiri ilustracije načinio je i 1919. godine za monografiju Ivana Meštrovića, s karakteristikama koje se mogu usporediti s Meštrovićevim drvenim reljefima za Kaštelet – Crikvine u Splitu ili reljefima izvedenim u keramici za kuću Popović u Zagrebu¹³. Nakon što je izradio nekoliko ilustracija za novelu *Alkar* Dinka Šimunovića objavljenu 1932. godine za koju je nacrtao i portret teško bolesnog Dinka Šimunovića, Kljaković se ilustracijom više nije bavio¹⁴. Iako je Kljakovićev ilustratorski opus relativno malen, ilustracije za Mažuranićevu

8 Lada Kavurić, *Hrvatski plakat do 1940.*, IPU, NSK i Horetzky, Zagreb, 1999.

9 van Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, Književni jug, Zagreb, 1922.

10 S.S. Kranjčević, *Izabrane pjesme*, Ženeva, Izdanje biblioteke Jugoslavenske književnosti, 1918.

11 Ivo Vojnović, *Imperatrix*, Zagreb, 1919.

12 Branko Mašić, *Deda Joksims*, Književni jug, Zagreb, 1921.

13 Milan Čurčin et al., *Ivan Meštrović: A Monograph*, London 1919. Odabrani crteži prethodne godine već su objavljeni u almanahu „Prosvjeta“, odnosno, izloženi na Jugoslavenskoj izložbi u Ženevi.

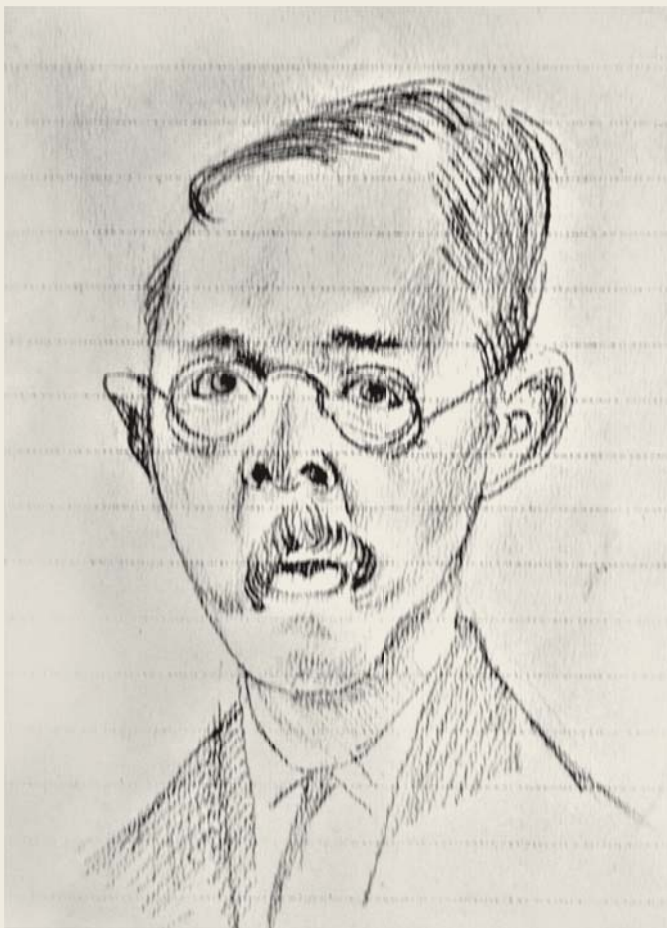
14 Dinko Šimunović, *Alkar*, Tisak tipografije, Zagreb, 1933.

Petar Konjović

R. Frangeš

R.W. Seton-Watson, engleski povjesničar i publicista

Toma Rosandić, kipar

whole with the image. The decorative character of the visual section of the poster is characterized by strict compositional borders, the vertical silhouettes of the birch trees on the left and right-hand side, an emphasis on the horizontal plane of the earth in the lower part, as well as the horizontal regular arrangement of swallows demarcating the top section in the manner of a black frieze. Two human characters in profile face to the right, their aligned movements filling the central part of the composition. The poster, included in the historical overview of Croatian posters up to 1940, demonstrates Kljaković's exceptional expressive abilities in this artistic form, so we can only conclude that it is a shame Kljaković had not executed a series of at least a dozen posters that would undoubtedly stand on a par with posters by Radovan Tommase, Tomislav Krizman or Mirko Rački.⁸

In the poster for the first Sokol slet (gymnastics festival) on the Adriatic coast (1931), Kljaković substituted Art Nouveau elements with monumentally rendered bodies in the manner of Neoclassicism, perfectly aligned with the Art Deco geometric patterns of crystalline rocks and birds in flight in regular formation. Even though the composition in this poster is less successful (the central part seems crowded), it once again seems that Kljaković's talent for different forms of applied arts was insufficiently explored.

Illustrations in the service of content and the visual appeal of a book

Kljaković illustrated only a handful of books, once again demonstrating the abovementioned qualities evident also in other instances of his involvement with applied arts. Whether these are decorative vignettes in epic poem *The Death of Smail-aga Čengić*⁹, or monograms in the *Selected Poems by Silvije Strahimir Kranjčević*¹⁰, Kljaković enriched all of these volumes with drawings, the rhythmic decorativeness of which created the mood befitting the content of the book. He had a gift for choosing an attractive scene from a book and rendering it in a fitting and inventive way. His illustrations are impressive, yet unobtrusive and do not dominate over the literary work. Reading these works, one gets the impression that the illustrator made a conscious decision to relegate them as much as possible with respect to the content of the book, contributing to the impression of the literary work by means of visual interpretation. Kljaković satisfied the readers' sensibilities, at the time aligned with the quest for a nationally unique form of expression in visual arts, by employing elements of national dress and oriental elements, especially noticeable in Ivo Vojnović's *Imperatrix*¹¹ or Branko Mašić's *Deda Joksīm*¹². While the illustrations in Vojnović's and Mašić's books are characterized by framed compositions, often featuring numerous characters and copious detail, for Mažuranić's epic and Kranjčević's poems he created leaner and more elegantly rendered drawings, vignettes and adorned monograms, stylistically split between the last echoes of Art Nouveau and the first hints of Art Deco. He made four more such illustrations in 1919 for Ivan Meštrović's monograph, characterized by features comparable to Meštrović's wooden reliefs for Kaštelet – the Crikvina complex in Split or the reliefs

⁸ Lada Kavurić, *Hrvatski plakat do 1940.*, IPU, NSK i Horetzky, Zagreb 1999.

⁹ Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, Književni jug, Zagreb 1922.

¹⁰ S. S. Kranjčević, *Izabrane pjesme*, Ženeva, Izdanje biblioteke Jugoslavenske književnosti 1918.

¹¹ Ivo Vojnović, *Imperatrix*, Zagreb, 1919.

¹² Branko Mašić, *Deda Joksīm*, Književni jug, Zagreb, 1921.

Smrt Smail-age Čengića i Kranjčevićeve *Izabrane pjesme* zasigurno će biti nezaobilazan doprinos još uvijek nenapisanoj povijesti hrvatske ilustracije.

Karikatura – drugo lice slikara Kljakovića

U sjeni Kljakovićeva konzervativnog odnosa prema slikarstvu nastajale su karikature koje otkrivaju slikarevo manje poznato lice. Danas znamo za manji broj sačuvanih Kljakovićevih karikatura, kao i nekoliko desetaka objavljenih u tisku¹⁵. Iako malen dio opusa, po svojoj upečatljivosti, prepoznatljivosti i recepciji u vrijeme kada su nacrtane i objavljene, Kljakovićeve karikature nezaobilazan su doprinos povijesti portretne karikature u Hrvatskoj. Premda neupućenima može izgledati da je Kljaković nepoznat kao karikaturist jer su njegove karikature danas zaboravljene, dvadesetih godina 20. stoljeća njegov talent za karikaturu bio je poznat čak i izvan umjetničkih krugova. Njegov karakter, temperamentnost i duhovitost u crtežu, te neuobičajeno golemi formati (čak i u svjetskim okvirima), zaslužuju istaknuto mjesto u povijesti karikature u Hrvatskoj. Najčešći motiv njegovih karikatura bili su kolege, prijatelji i znanci iz umjetničkih krugova koji mu često nisu ostajali "dužni" te su na karikaturu uzvraćali karikaturom.¹⁶ Kao karikaturist postao je poznat prije svega po prigodnim karikaturama velikog formata, a samo sporadično objavio bi poneku portretnu karikaturu u tisku.

Kljakovićeva karikatura članova Grupe nezavisnih umjetnika iz 1924. godine najvjerojatnije je nastala kao unikatni plakat za izložbu Grupe u Karlovcu, a tiskana je i kao fotografska razglednica. Originalni crtež je izgubljen, no iz reprodukcije se može pretpostaviti da je bio velikog formata.¹⁷ Na skupnom portretu Kljaković je prikazao značajne hrvatske slikare i kipare u karakterističnim pokretima pri radu, uspjevši izvrsno prodrijeti u karakterne osobine pojedinaca. Na karikaturi su prikazani svi tadašnji članovi Grupe nezavisnih umjetnika: Ljubo Babić, Zlatko Šulentić, Ivan Meštrović, Vladimir Varlaj, Marin Studin, Frano Kršinić, Jeronim Miše, Vladimir Becić i Jozo Kljaković.¹⁸ Iako je unutar kadra prikazano mnoštvo likova, to ne predstavlja kompozicijski problem za Kljakovića. Dapače, očito je da je Kljakoviću bilo stalo na duhovit način prikazati stvaralački žar skupine aktivnih i ambicioznih umjetnika. Na ovoj, kao i na dvjema sačuvanim karikaturama grupe umjetnika, autor je prikazao i sebe. Zanimljivo je da se "nije štedio", nego je sebe karikirao na sličan način na koji su njegovi kolege i znanci prikazali njegov lik u karikaturi.

Najzanimljivija je Kljakovićeva karikatura nazvana *Umjetnost i ljepota* iz 1922. godine, za koju se donedavno nije znalo da je sačuvan njezin originalni crtež.¹⁹ Bila je poznata preko fotografske razglednice izdužena formata.²⁰ Karikatura prikazuje više od dvadeset iznimno komičnih muških aktova u krajoliku, poput bogova na Olimpu ili mitoloških likova u

¹⁵ Većini tih karikatura danas nisu poznati vlasnici. Uz manji broj originalnih crteža, ostale su sačuvane fotografije karikatura u vlasništvu Memorijalne zbirke Jozo Kljaković na Rokovom perivoju br. 4 u Zagrebu.

¹⁶ Karikaturu Kljakovića načinili su Andeo Uvodić, Klema Schwarz, Vanja Radauš, pa čak i kipar kojem je to jedina bista-karikatura u opusu – Antun Augustinčić.

¹⁷ Uvećanjem razglednice može se uočiti da je karikatura crtna na velikom formatu papira koji je bio presavijen po vertikali i horizontali.

¹⁸ Ova karikatura sačuvana je kao smeđe tonirana fotografska razglednica. Reproducirana je u Horvatićevoj *Antologiji hrvatskog likovnog humora*, iz 1975. godine (Horvatić, D., *Antologija hrvatskog likovnog humora*, Zagreb 1975., il. br. 390), kao i uz tekst o Grupi nezavisnih umjetnika. (Dulibić Frano, „Grupa nezavisnih umjetnika (1921. – 1927.)“, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 1999., br. 23, str. 202.).

¹⁹ Kljakovićeva karikatura *Umjetnost i ljepota* u vlasništvu je MUO-a, Zagreb.

²⁰ Razglednica s karikaturom *Umjetnost i ljepota* objavljena je i u *Antologiji hrvatskog humora*. Horvatić, Dubravko, *Ples smrti*, Društvo hrvatskih humorista, Zagreb 1975., il. br. 391.

Grupa nezavisnih umjetnika, 1924.-1925.

Grupa Zemlja, O. Postružnih, D. Ibler, A. Augustinčić, K. Hegedušić, F. Kršinić i O. Mujadžić

Ivan Vojnović

Milan Begović

Vjekoslav Klaić

Mujadžić, Kršinić, Kljaković

executed in ceramics for the Popović house in Zagreb¹³. After creating several illustrations for Dinko Marinković's novella *Alkar*, published in 1931,¹⁴ for which he also drew the portrait of the then gravely ill author, Kljaković subsequently did not do any more illustrations. Though Kljaković's compendium of illustrations is relatively small, the drawings for Mažuranić's *The Death of Smail-aga Čengić* will undoubtedly be an indispensable contribution to the still-unwritten history of Croatian illustration.

Caricature – the other side of Kljaković

Overshadowed by Kljaković's conservative relationship to painting, his caricatures reveal the artist's lesser known side. A small number of Kljaković's caricatures have been preserved to date, as well as several dozen more published in the print media.¹⁵ These comprise only a fraction of his oeuvre, however, thanks to their striking and recognizable features, as well as their reception at the time of creation and publication, Kljaković's caricatures represent an indispensable contribution to the history of portrait caricature in Croatia. To those less familiar with the period, it might seem that Kljaković was a little known caricaturist, because his caricature works have been forgotten, however, in the 1920s his talent for caricature extended beyond the strictly artistic circles. The character, temperament and wit of his drawings, as well as their uncommonly large formats (even by international standards), deserve a prominent place in the history of Croatian caricature. The most common subjects of his caricature drawings were his colleagues, friends and acquaintances from artistic circles, often "returning the favour" by drawing a caricature of Kljaković in their turn.¹⁶ He became well-known as a caricaturist primarily for his occasion-related large-format caricatures and only sporadically published portrait caricatures in the print media.

Kljaković's caricature of the members of the Group of Independent Artists from 1924 was most likely created for the exhibition of the Group in Karlovac as a one-of-a-kind poster, and it was also reproduced as a photographic postcard. The original drawing has been lost, but from the reproduction it is likely that it was a large-format piece.¹⁷ The group portrait features renowned Croatian painters and sculptors at work in characteristic poses, whereas Kljaković manages to render their individual character traits with astute precision. The caricature features all the members of the Group of Independent Artists of the time: Ljubo Babić, Zlatko Šulentić, Ivan Meštrović, Vladimir Varlaj, Marin Studin, Frano Kršinić, Jeronim Miše, Vladimir Becić and Jozo Kljaković.¹⁸ Even though there are many characters within the frame, this did not present a problem for Kljaković in terms of composition. On the contrary, it is clear that Kljaković's intention was to create

¹³ Milan Čurčin et al., *Ivan Meštrović: A Monograph*, London 1919. Selected drawings were published a year before in the almanac *Prosvjeta*, and exhibited at the Yugoslav Exhibition in Geneva.

¹⁴ Dinko Šimunović, *Alkar*, Tisak tipografije, Zagreb, 1933.

¹⁵ The owners of most of these caricatures are today unknown. The holdings of the Jozo Kljaković Memorial Collection at Rokov perivoj in Zagreb contain a small number of original drawings, as well as photographs of the caricatures.

¹⁶ Several artists did a caricature of Kljaković, including Anđeo Uvodić, Klement Schwarz, Vanja Radauš, and even sculptor Antun Augustinčić for whom this was the only caricatural bust that he created.

¹⁷ By enlarging the postcard, it is possible to discern that the caricature had been drawn on a large-format paper, folded both vertically and horizontally.

¹⁸ This caricature has been preserved in the form of a brown colour palette photographic postcard. It was later reproduced in Horvatić's *Antologija hrvatskog likovnog humora*, in 1975 (Horvatić, D., *Antologija hrvatskog likovnog humora*, Zagreb, 1975, ill. no. 390), as well as alongside a text about the Group of Independent Artists (Dulibić, F., "Grupa nezavisnih umjetnika (1921. – 1927.)", *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 1999, no. 23, p. 202.).

Arkadiji, među koje se umiješalo i nekoliko satira. Glave (i tijela) većinom su portretne karikature profesora onodobne zagrebačke Kraljevske akademije za umjetnost i umjetni obrt. Ova karikatura nije samo sjajan primjer portretnih karikatura hrvatskih umjetnika s izvrsnom karakterizacijom svakog pojedinog lica, nego istodobno predstavlja i rijedak primjer iznimno uspjele karikature tijela u vidu aktova, karikature koja može nastati samo kada autor dobro poznaje sve osobe koje prikazuje. Istaknimo i činjenicu da je ova karikatura po formatu najveća u povijesti hrvatske karikature, a rijetkost je i u svijetu. Visinom od tri metra, a dužinom od čak šest metara, ova karikatura istodobno je i parodija monumentalnih mitoloških i povijesnih kompozicija. Nastala je za proslavu Kraljevske akademije za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu 1922. godine (zabavu nazvanu „Tutankamon“), i bila je postavljena u tada novootvorenom varijetuu „Slivnjak“, u podzemnim prostorijama.²¹ Karikatura „Umjetnost i ljepota“ danas se nalazi u vlasništvu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Nažalost, nisu nam poznata svjedočanstva o učinku koji je ova karikatura morala izazvati kod sudionika proslave, ali postoji neobjavljeni Kljakovićev zapis koji djelomice razjašnjava neobičnu kompoziciju u čijem se središtu nalazio slon kojeg je modelirao Frangeš. „...Toga Frangešovog slona ja sam upotrijebio u svojoj velikoj karikaturi, kao centar moje kompozicije, koja je predstavljala povorku sviju zagrebačkih umjetnika. Neki su vukli slona neki su gurali slona. Jedni su plesali oko njega, drugi stupali uz njega. Najmlađi su grabili naranče koje su izlazile ispod slonova repa. Povorku je predvodio Crnčić, a Babić je lebdio u zraku sa šišmiševim krilima, nad svima. Na slonu je sjedio ružičasti i debeljuškasti Valdec, sa umjetničkim amblemom u ruci. Na završetku te povorke, na jednoj pećini, stajali su dva beogradska istaknuta umjetnika: Dobrović i Rosandić, i promatrali to hrvatsko umjetničko roblje. U špilji te opačine naslikao sam sebe, sa oreolom oko glave. Slika je bila temperom izvedena, a umjetnici svi golišavi i iskarikirani...“²²

Ovom autorovu svjedočanstvu prethodila je pretpovijest te karikature koja je sačuvana od zaborava zahvaljujući detaljnom opisu Antonije Tkalčić Košćević. Prema autorici, ta se pretpovijest dogodila dvanaestak godina ranije kada su građani Zagreba na gradskim ulicama mogli vidjeti nadrealni prizor sličan spomenutoj karikaturi. Studenti likovne akademije, uz neke profesore, na „Dječji dan“ aktivno su sudjelovali u priredbama, pa tako i 1910. godine, kada su načinili velikog slona od papira, a upravitelj povorke bio je Rudolf Valdec. Iznimno smiješna kostimirana povorka obogaćena cirkuskim likovima zasigurno je bila senzacija, a detaljan i dirljiv opis Antonije Tkalčić Košćević otima zaboravu tu duhovitu epizodu iz povijesti svakodnevice i završava nostalgичnim zaključkom: „Prašina zaborava pala je na ovu generaciju, a rat pokopao.“²³

Treća iznimno zanimljiva karikatura prikazuje glavne predstavnike umjetničke grupe Zemlja. Nastala je oko 1932. godine i bila je potpuno zaboravljena do 2007. godine kada je

Umjetnost i ljepota, 1922.

V. Varlaj

21 Ljubo Babić, *Spomenica akademije*, Likovna akademija, Zagreb 1958., str. 34.

22 Iz neobjavljenog rukopisa J. Kljakovića u vlasništvu unuke Teodore Kljaković, str. 121. Na sličan način karikaturu *Umjetnost i ljepota* opisuje i Matko Peić u 15. nastavku feljtona „80 godina Akademije likovnih umjetnosti“, *Večernji list*, Zagreb, 3. XII. - 21. XII. 1987.

23 Zbog dužine opisa donosimo samo kraći odlomak: „Grupa se formirala u malom parku oko Umjetničke škole, zatim je ova duga, donkihotska povorka krenula mirno i ozbiljno u grad. Prvi je izišao na ulicu, na radost publike, Pjer Križanić na magarcu, a onda u malom odstojanju za njim clowni Juhn i Hotko i drugi, iza toga Čus kao Indijanac na tramvajskom konju, zatim gombači Tomerlin i drugovi, pa Kohout kao atleta, a onda je išao veliki slon sam i izbacivao po koju naranču. Prema ovom nastala je kasnije duhovita, uspjele karikatura Joze Kljakovića: Valdec na slonu i ostali umjetnici (Karneval).“ Preuzeto iz teksta Antonije Tkalčić Košćević u knjizi *Sjećanje na prve generacije umjetničke akademije u Zagrebu*, HAZU, Zagreb 2007, str. 40-43.

a humorous depiction of the creative drive of these active and ambitious artists. In this one, as well as in two other preserved caricatures of a group of artists, Kljaković included himself among them. It is interesting that he did not “go easy” on himself, exaggerating his own traits in a manner similar to the caricatures his colleagues and acquaintances did of him.

The most interesting among Kljaković's caricatures is the one entitled *Art and Beauty* from 1922, the original drawing of which was presumed to have been lost until recently.¹⁹ It had been known only through its photographic postcard in elongated format.²⁰ It depicts more than twenty extremely humorous male nudes in a landscape, such as the Olympian gods or the mythological characters of Arcadia, including several satires. Most of the heads (and bodies) are portrait caricatures of professors from the Royal College for Arts and Crafts in Zagreb of the time. This caricature is not only a great example of portrait caricatures by Croatian artists, characterised by precise interpretation of each individual face, but it is also a rare example of a very successful body caricature in the form of nudes, a caricature that can only be created when the author is well-acquainted with all the people he is portraying. It should also be highlighted that, in terms of format, it is the largest piece in the history of Croatian caricature, quite uncommon in an international framework as well. Measuring three metres tall and six metres long, at the same time, it parodies the monumental mythological and historical compositions. It was created for the celebration of the Royal College for Arts and Crafts in Zagreb (entitled “The Tutankhamun”) in 1922 and set up in the basement of the newly-opened variety show venue, *Slivnjak*.²¹ Today, the caricature *Art and Beauty* is kept at the Museum of Arts and Crafts in Zagreb. Unfortunately, there are no testimonies about the reception and reactions this caricature must have stirred in those attending the celebration, but there is an unpublished text written by Kljaković that partly elucidates the unusual composition that featured an elephant modelled by Robert Frangeš in its centre. “... I placed that elephant made by Frangeš in the centre of the composition in my big caricature representing the procession of all Zagreb artists. Some of them dragged the elephant, while the others were pushing it. Some danced around it, while others marched alongside it. The youngest ones scooped up the oranges dropping from under the elephant's tail. [Menci Clement] Crnčić was at the head of the procession, while [Ljubo] Babić floated around in the air above everyone else, with bat wings. Pinkish and chubby [Rudolf] Valdec was sitting on the elephant holding an artistic emblem in his hand. At the back of the procession, two prominent Belgrade artists: [Petar] Dobrović and [Toma] Rosandić stood on top of a cave, observing this Croatian artistic period. Inside the cave of this perversion, I drew myself, with a halo around my head. The painting was done in acrylic pants, all the artists naked and exaggerated...”²²

The author's account is preceded by the prehistory of the caricature, memorialized in sculptor Antonija Tkalčić Košćević's description. According to her, this prehistory occurred about twelve years earlier, when the residents of Zagreb had a chance to witness a surreal sight similar to the one in the aforementioned caricature – on the streets of their city. Students of the Academy of Fine Arts, along with

19 Kljaković's caricature *Art and Beauty* is the property of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb.

20 The postcard featuring a reproduction of the caricature *Art and Beauty* was published in *Antologija hrvatskog humora*. Horvatić, Dubravko, *Ples smrti*, Društvo hrvatskih humorista, Zagreb 1975, ill. no. 391.

21 Ljubo Babić, *Spomenica akademije*, Likovna akademija, Zagreb 1958, p. 34.

22 An excerpt from the J. Kljaković's unpublished manuscript, the property of his grand-daughter Teodora Kljaković, p. 121. Marko Peić described the caricature *Art and Beauty* in a similar vein, in the 15th instalment of the feuilleton “80 godina Akademije likovnih umjetnosti”, *Večernji list*, Zagreb, 3rd Dec – 21st Dec, 1987.

Viktor Kovačić, 1925.

donacijom Sergeja Warinera dospjela iz Pariza u Zagreb.²⁴ Na karikaturi su prikazani Krsto Hegedušić, Antun Augustinčić, Oton Postružnik, Ivan Tabaković i mecena Zemljašima, Irina Aleksander. Iza strašila skrivaju se dvije male figure promatrajući ostale: Omer Mujadžić i Frano Kršinić. Iza Krste Hegedušića koji ore njivu vide se mladi izdanci kukuruza i razbacane male slike. Vladimir Crnković piše kako je u tim slikama moguće prepoznati pojednostavljene dijelove ranih Generalićevih akvarela te mu je to omogućilo da ovaj Kljakovićev crtež datira u vrijeme oko 1932. godine.²⁵ Na ovoj karikaturi Kljaković je manje ekspresivan u izrazu nego što je to znao biti na ranijim primjerima te je bliži monumentalnoj jasnoći i jednostavnosti koja kao da želi stvoriti parodiju Hegedušićeva slikarskog izraza iz tog razdoblja, odnosno parodiju „zemljaškog“ likovnog izraza, te nas u skladu s tim asocira i na bruegelovske karakteristike.

Nekoliko Kljakovićevih portretnih karikatura nalazimo objavljene u *Koprivama* sredinom 1921. godine. Osim karikatura u *Koprivama*, ističu se i karikature sačuvane u Memorijalnoj zbirci Joze Kljakovića u Zagrebu, izrazito kubističkog izraza (Blagoje Bersa, Pecija Petrović, Gustav Krklec). Među tim karikaturama izdvaja se ona Ive Vojnovića objavljena u *Književnoj republici* 1924. godine, kao ilustracija uz Krležin tekst, a koja je izvedena poput najozbiljnijeg, vrlo solidnog kubističkog crteža.²⁶ Kada ne bismo znali ništa o Kljakovićevu iznimno konzervativnom odnosu prema avangardnim pravcima prve polovice 20. stoljeća, a posebice o njegovu negativnom mišljenju o Picassu, tada ne bismo niti pomislili da bi to mogla biti karikatura, nego bismo vjerovali da se radi o kubističkom crtežu.²⁷ Crteže poput kubističkog portreta Ive Vojnovića smatramo karikaturama jer možemo pretpostaviti da je Kljaković želio pokazati kako je lako usvojiti avangardni izraz, a vjerojatno i da je to pitanje likovne pomodnosti, te kako na kubistički način transformirani portreti mogu djelovati smiješno. To je posebno zanimljivo u kontekstu činjenice da je u hrvatskoj likovnoj umjetnosti rijedak kubistički crtež poput nekoliko Kljakovićevih koji su toliko dosljedni u svojoj kubističkoj izražajnosti. Sličan postupak vidimo i na nekoliko crteža na kojima prevladavaju kuboekspresionističke značajke (Milan Begović, Ljubo Wiesner, Petar Konjović, Vjekoslav Klaić), a inačicu tih karakteristika vidimo i na uljima na platnu koja su zapravo karikature: *Hrvatski dramski pisci*, s istaknutim Krležom u središtu kompozicije i *Umjetnička zavist* s Meštrovićem²⁸. U neobjavljenom rukopisu Kljaković je zapisao da su te slike „bile persiflaža Lhotovog kubizma, koga su bili preuzeli neki naši mladi slikari.“²⁹ Spomenimo i da su sačuvane dvije fotografije Kljakovićevih slika (tehnika ulja na platnu ili kartonu) na kojima se izruguje Picassu i kubističkom načinu slikanja³⁰. Sve to potvrđuje Kljakovićevu intenciju da karikaturu koristi kao sredstvo za ismijavanje modernizma i raznih avangardnih tendencija.

24 Karikatura je donirana Hrvatskom muzeju naivne umjetnosti. Više u: Vladimir Crnković, „Portret Zemlje“, *Vijenac*, Zagreb 2007., br. 357.

25 Ibid.

26 Joza Kljaković, „Karikatura Ive Vojnovića“, u: *Književna republika* 2/1924., str. 146.

27 Maja Galić, „Umjetnički nazoni Joze Kljakovića“, *Hrvatska obzorja*, časopis Matice hrvatske, Split III/1995., br. 4.

28 Na karikaturi „Hrvatski dramski pisci“ prikazani su Petar Pecija Petrović, Josip Kosor, Ivo Vojnović, Miroslav Krleža, Milan Begović, Jozo Ivakić i Gustav Krklec, a na karikaturi „Umjetnička zavist“, nastaloj povodom izrade Meštrovićeva spomenika biskupu Strossmayeru, prikazani su Ivo Kerdić, Toma Rosandić, Rudolf Valdec, Joza Kljaković, Hinko Juhn, Josip Turkalj, Tomislav Krizman, Ljubo Babić i drugi.

29 Neobjavljeni rukopis Joze Kljakovića, pohranjeno u Memorijalnoj zbirci Joze Kljaković, Rokov perivoj 4, Zagreb.

30 Fotografije su u vlasništvu Memorijalne zbirke Joze Kljaković, Rokov perivoj 4, Zagreb. Jedno platno, D'apres Picasso, nalazi se u privatnom vlasništvu. Vidjeti: Joza Kljaković – retrospektiva 1889. – 1969., Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 2009., str. 163.

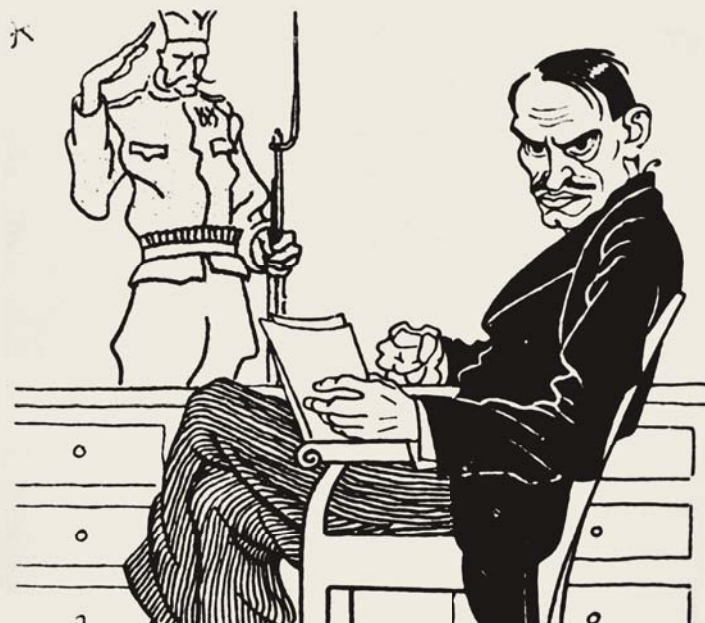
M. Tartaglia

Ivo Zemljak, arhitekt

Augustinčić, Mujadžić

Svetozar Pribičević, političar

Miško Radošević

Pjesnik iz Srbije Jovan Dučić, Geneve, 1917.-1918.

some professors, got actively involved in "Children's Day" performances. In 1910, they made a large paper elephant, with Rudolf Valdec directing the parade. The highly comic costume parade that included characters from the circus was undoubtedly a real sensation, while Antonija Tkalčić Košćević's moving and detailed description reclaims from oblivion this funny episode in the history of daily life, ending with a nostalgic observation: "The dust of oblivion has settled on this generation and the war has buried it."²³

The third extremely interesting caricature in Kljaković's oeuvre depicts the main representatives of the artistic group Earth (Zemlja). It was created around 1932 and completely forgotten until 2007, when it was donated by Serge Wariner and arrived to Zagreb from Paris.²⁴ It depicts Krsto Hegedušić, Antun Augustinčić, Oton Postružnik, Ivan Tabaković and Irina Aleksander, a benefactor of the members of the Earth group. There are two small figures hiding behind the scarecrow observing the others: Omer Mujadžić and Frano Kršinić. Behind Krsto Hegedušić ploughing the field, there are young stalks of corn coming out of the ground and small paintings scattered about. Vladimir Crnković writes that it is possible to recognize simplified elements from Ivan Generalić's watercolours, which has allowed him to date the drawing to around 1932.²⁵ Here, Kljaković is less expressive than in the previous examples, veering towards monumental clarity and simplicity, as if he wanted to create a parody of Hegedušić's painterly expression from the period, or a parody of the Earth group's artistic expression, in that regard, echoing Brueghel's signature traits as well.

Several of Kljaković's portrait caricatures were published in the magazine Koprive in mid-1921. Apart from the ones Koprive, several prominent caricatures are kept in the Jozo Kljaković Memorial Collection in Zagreb, characterized by exceedingly Cubist features (of Blagoje Bersa, Pecija Petrović, Gustav Krklec). Among these, the one of writer Ivo Vojnović had been published in Književna republika in 1924, as an illustration accompanying a text written by Miroslav, executed as a genuine, rather accomplished Cubist drawing.²⁶ If we were not at all familiar with Kljaković's extremely conservative stance towards the avant-garde movements of the first half of the 20th century, particularly his negative opinion of Picasso, then we would never perceive it as a caricature, but rather as a full-fledged Cubist drawing.²⁷ Drawings such as the cubist portrait of Ivo Vojnović are considered caricatures because we may assume that Kljaković wanted to demonstrate how easy it is to adopt the avant-garde forms of expression, and probably to critique these fashions in visual arts, by pointing out how funny these portraits can seem if transformed to the Cubist approach. This is especially interesting considering the fact that cubist drawings, apart from several of Kljaković's that are highly consistent in their Cubist expressiveness, are rare in Croatian visual arts. A similar procedure is visible in several drawings dominated by Cubist-

²³ Given the length of the description, only a small fragment is reproduced here:

"The group gathered at the small park in front of the Art School, then this other, quixotic convoy headed out and into town calmly and solemnly. The first to step out onto the street was Pjer Križanić riding on a donkey, with clowns Juhn and Hotko trailing several metres behind, followed by Čus dressed as an Indian riding on a horse-drawn tram, as well as Tomerlin and his buddies dressed as gymnasts, Kohout dressed as an athlete, as well as a huge elephant, dropping oranges here and there. This later served as the inspiration for the very accomplished humorous caricature created by Jozo Kljaković: Valdec Riding on an Elephant and the Other Artists (Carnival)." Tkalčić Košćević, Antonija, *Sjećanje na prve generacije umjetničke akademije u Zagrebu*, HAZU, Zagreb 2007, pp. 40-43.

²⁴ The caricature was donated to the Croatian Museum of Naïve Art. Cf.: Crnković, Vladimir, "Portret Zemlje", *Vijenac*, Zagreb, 2007, no. 357.

²⁵ Ibid.

²⁶ Jozo Kljaković, "Karikatura Ive Vojnovića", in: *Književna republika* 2/1924, p. 146.

²⁷ Maja Galić, "Umjetnički nazori Joze Kljakovića", *Hrvatska obzorja*, magazine of Matica hrvatska, Split III/1995, no. 4.

Karikaturu u tehnici ulja na platnu, Kljaković je na drugačiji način upotrijebio naslikavši sliku *Maske* 1949. godine. Prikazao je slikara kako sjedi u atelijeru okrenut leđima promatraču, te dovršava jednu od maski koju vješa na zid. Lako je prepoznati da su na slici prikazane maske vodećih političara u razdoblju Drugog svjetskog rata. Iznad slikareve glave obješene su karikaturalne maske Hitlera, Staljina i Mussolinija, lijevo i desno u razini slikareve glave nalaze se Roosevelt i Churchill, a moguće je prepoznati i ostale poput De Gaullea u gornjem lijevom kutu. Poruka je jasna: svi moćni političari, svjetski lideri koji odlučuju o sudbini svakog pojedinca, jadni su ispod svojih karikaturalnih maski kojima paradiraju svijetom.

Mnogi tekstovi upućuju na to da karikatura u Hrvatskoj nikada nije uspjela steći status ravnopravan ostalim likovnim vrstama. U većoj ili manjoj mjeri smatrala se manje vrijednim oblikom likovnog izražavanja. To je itekako osjetio Jozo Kljaković jer kada se u likovnim kritikama negativno pisalo o njegovu slikarstvu, često se podcjenjivačkim tonom isticalo da je on izvrstan karikaturist. Karakterističan primjer je Iso Kršnjavi koji je 1924. godine dao iznimno negativnu ocjenu Kljakovićeva štafelajnog i fresko slikarstva za *Vijenac* i potom za češki *Prager Presse*, kada je pišući o Kljakovićevim freskama za crkvu sv. Marka, nazvao Kljakovića "karikaturistom koji je prema tome i riješio svoju zadaću". Potom je Lunaček u *Obzoru* uzvratilo tekstom "Što pišu o Hrvatima u stranim novinama" te braneći Kljakovića zaključio: "Ta zar je moguće uopće pomisliti da će u Pragu vjerovati da župne crkve u Jugoslaviji i to u Zagrebu gdje je centar umjetnosti, naručuju karikature. To je mogao g. Kršnjavi napisati da su *Koprive* ilustrirani molitvenički tjednik."³¹

Kljaković je od malih nogu pokazivao talent za karikaturu, no nije mu posvećivao posebnu pozornost, već je karikature crtao prvenstveno za zabavu.³² Iako su njegove karikature često hvaljene, nikada nije bio stalni suradnik nekog humorističkog časopisa poput drugih istaknutih hrvatskih karikaturista koji su u to vrijeme primali sasvim pristojne honorare za svoje karikature. Već u djetinjstvu i ranoj mladosti provedenima u Solinu i Splitu, gotovo je sigurno bio upoznat s djelovanjem splitskog kruga karikaturista.³³ Dalmatinski karikaturisti mogli su ga se dojmiti, prije svega prenijevši na njega sklonost portretnoj karikaturi čitave figure. Nakon studiranja u Pragu, Rimu i Parizu (gdje je studirao fresko slikarstvo uz koje se njegov rad najviše povezuje), za vrijeme boravka u Zagrebu stvorio je u karikaturi prepoznatljiv izraz individualnih značajki, sasvim suprotan slikarskom dijelu svoga opusa. U karikaturi je pokazao kako je svoj slikarski izraz mogao ostvariti ne nekoliko vrlo različitih načina, ali je svjesno, unutar realističkih tendencija prve polovice 20. stoljeća, odabrao neoklasicističke elemente, ostavši trajno skeptičan prema dosezima avangardnih pokreta i gotovo svega što je producirala moderna njegova vremena.³⁴

Između art décoa i neoklasicizma

Kljaković je slikar koji je predugo zatvarao vlastiti slikarski izraz u neoklasicističke okvire čemu je, uz njegov karakter i svjetonazor, pogodovalo i prijateljstvo s Ivanom Meštrovićem. Zazirao je od različitih stilskih, a možemo reći,

³¹ Vladimir Lunaček, "Iz umjetničkog svijeta", (Što pišu o Hrvatima u stranim novinama), *Obzor*, 65/1924, br. 159, str. 2.

³² U svojim sjećanjima na djetinjstvo, Kljaković piše da je u dobi od 9 godina djedovu sobu oslikao, među ostalim motivima, i "komičnim susjedima". Moguće je da je već tada pokazivao dar za izražavanje komičnog karaktera. Kljaković Jozo, *U suvremenom kaosu*, Matica hrvatska, Zagreb 1992., str. 15.

³³ Frano Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj*, Zagreb 2009., str. 287-306.

³⁴ Ivanka Reberski, *Realizmi dvadesetih godina, magično, klasično, objektivno*, Zagreb, 1997.

Petar Dobravić, slikar

Novinar Cicvarić, 1917.-1918.

Od Meštra Meštru, 1932.

Emigranti iz Srbije, Geneve, 1917.-1918.

Expressionist characteristics (of Milan Begović, Ljubo Wiesner, Petar Konjović, Vjekoslav Klaić), while the same traits are also present in his oil on canvas paintings, which are in fact caricatures: Croatian Dramatic Writers, with Krleža figuring prominently in the centre of the composition, and Artistic Envy featuring Meštrović.²⁸ In an unpublished manuscript, Kljaković wrote that these paintings “were persiflage of Lhote’s Cubism, adopted by some of our young painters”.²⁹ Two photographs of Kljaković’s paintings (in the technique of oil on canvas or cardboard) have been preserved, in which he mocks Picasso and the Cubist painterly mode.³⁰ All of this confirms Kljaković’s intention to use caricature as a way to ridicule Modernism and the different avant-garde tendencies.

Kljaković combined the procedures of caricature with the technique of oil on canvas in a different manner in the case of Masks, created in 1949. He depicts a painter sitting in his studio, his back to the observer, finishing one of the masks and hanging it up on the wall. In the painting, it is easy to recognize the masks of the leading politicians in the period of World War II. Up on the wall above the painter’s head, there are caricatural masks of Hitler, Stalin and Mussolini, to the left and right of the painter’s head there hang the masks of Roosevelt and Churchill, and it is possible to recognize several others, such as De Gaulle in the top left corner. The message is clear: all the powerful politicians, the world leaders who decide on the fate of every individual, are pitiful underneath their caricatural masks with they wear as they parade around the world.

Many texts suggest that caricature in Croatia never managed to gain a status equal to other art forms. To a greater or lesser extent, it was considered a less valuable form of artistic expression. Jozo Kljaković experienced this first-hand, since art critics who wrote negative reviews of his painting, often disparagingly mentioned his excellent caricature skills. A characteristic example is Iso Kršnjavi, who offered an extremely negative assessment of Kljaković’s easel and fresco paintings in Vijenac in 1924 and then in the Czech Prager Presse, when writing about Kljaković’s frescoes in the Church of St. Mark, calling Kljaković “a caricature artist who has completed his task accordingly”. In Kljaković’s defence, Lunaček responded with a text in Obzor, entitled “What the foreign press says about Croatians”, concluding, “Is it possible that the people in Prag would believe that in Yugoslavia, in Zagreb of all places, which is a centre of the arts, someone would commission a caricature to be painted in a parish church? Mr Kršnjavi may as well have written that the magazine Koprive is an illustrated Bible weekly.”³¹

From an early age, Kljaković demonstrated a talent for caricature, but he did not devote too much attention to it, instead drawing caricatures primarily for fun.³² Although his caricatures are often praised, he was never a regular contributor of any of the comic magazines the way other

²⁸ The caricature Croatian Dramatic Writers features Petar Pecija Petrović, Josip Kosor, Ivo Vojnović, Miroslav Krleža, Milan Begović, Jozo Ivakić and Gustav Krklec, while the caricature Artistic Envy, created on the occasion of Meštrović’s creation of Bishop Strossmayer’s monument features artists Ivo Kerdić, Toma Rosandić, Rudolf Valdec, Jozza Kljaković, Hinko Juhn, Josip Turkalj, Tomislav Krizman, Ljubo Babić and others.

²⁹ Jozo Kljaković’s unpublished manuscript, kept in the holdings of the Memorial Collection at Rokov perivoj in Zagreb.

³⁰ The photographs are the property of the Jozo Kljaković Memorial Collection, Rokov perivoj 4, Zagreb. One canvas, D’après Picasso, is privately owned. Cf.: Jozo Kljaković – a retrospective, 1889. – 1969., Galerija Klovevićevi dvori, Zagreb, 2009, p. 163.

³¹ Lunaček Vladimir, “Iz umjetničkog svijeta”, (Što pišu o Hrvatima u stranim novinama), Obzor, 65/1924, no. 159, p. 2.

³² In reflecting on his childhood, Kljaković writes that at the age of nine, he had painted his grand-father’s room with motifs including the “funny neighbours”. It is possible that he exhibited an early talent for expressing the humorous. Jozo Kljaković, U suvremenom kaosu, Matica hrvatska, Zagreb, 1992, p. 15.

i najrazličitijih kulturnih elemenata iz Azije i Afrike koji su se usvajali i transformirali unutar modernističkih i avangardnih tendencija. Smatrao je da oni barbariziraju Europu i uništavaju europsku tradiciju te se takvim stavom istaknuo kao naš najizrazitiji protivnik moderne, koji se zbog opiranja kaosu suvremene globalizirane civilizacije izolirao i svoj likovni izraz učvrstio uglavnom između art déco i neoklasicističkih tendencija³⁵.

Kroz čitav slikarski opus, Kljaković je težio strogom redu u često monumentaliziranim kompozicijama. S druge strane, njegov doprinos unutar primijenjene umjetnosti, posebice u plakatu i knjižnoj ilustraciji, iako nevelik brojem djela, primjer je dobrog povezivanja art décoovskih i neoklasicističkih svojstava. Art déco je težio pročišćenju formi prema jednostavnosti i stilizaciji koja je rezultirala elegancijom oblika i finoćom ornamenata, prema dekorativnoj igri oblika i boja, a tek rijetko prema složenim oblicima i kompozicijama. Ono što je u Kljakovićevu slikarstvu teško, hladno i zatvoreno, u njegovim djelima primijenjene umjetnosti dobiva na lakoći, jednostavnosti i dekorativnosti. Kada je riječ o karikaturama, Kljakovićeva duhovitost kroz karikirani crtež pokazuje da je volio ironično se odnositi prema društvu. U svojim portretnim karikaturama ostavio je vrijednu galeriju različitih karaktera hrvatske likovne i šire kulturne scene, prikazujući ne samo njihov osobni doživljaj, nego i odražavajući društvenu percepciju svojih suvremenika.

Frano Dulibić

Blagoje Bersa-studija glave

Karikatura dvojice Zagrebčanina, 1925-30.

³⁵ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, Zagreb 1992., str. 106-110 i dr.

Karikatura u povodu 50 imendana pravnog savjetnika Pepića, 1931.

dr. B. Borčić, liječnik

Dekoracija za zabavu, Valdec, Turkalj

prominent Croatian caricaturists were, who received rather decent royalties for their works at the time. During his childhood and early youth spent in Solin and Split, he was almost certainly already acquainted with the activities of the Split circle of caricature artists.³³ Dalmatian caricature artists may have impressed him, above all by passing on to him a penchant for portrait caricature of the whole human figure. After studying in Prague, Rome and Paris (where he studied fresco painting, with which his work is most associated), during his time in Zagreb, he developed a recognizable style in caricature, possessed of unique individual features, quite at odds with the easel paintings in his oeuvre. His caricatures reveal that he could have developed his painterly expression in several widely different directions, yet, in the framework of realistic tendencies of the first half of the 20th century, consciously chose to abide by the Neoclassical aesthetic, remaining permanently skeptical of the accomplishments of the avant-garde movements and almost anything produced in the Modernist vein.³⁴

Between Art Deco and Neoclassicism

Kljaković is a painter who confined his own painterly expression within a Neoclassical framework for too long, in part influenced by his own character and worldview, as well as his friendship with Ivan Meštrović. He was wary of different stylistic and diverse cultural elements from Asia and Africa that were being adopted by and transformed within Modernist and avant-garde tendencies. He believed that they were barbarizing Europe and destroying its traditions, positioning himself as the most prominent opponent of Modernism in Croatian arts. Resisting the chaos of modern globalised civilisation, he isolated himself, solidifying his artistic expression primarily between Art Deco and Neoclassical tendencies.³⁵

Throughout his oeuvre, Kljaković strived for strict order in often monumentalized compositions. On the other hand, his contributions within applied arts, particularly in posters and book illustrations, albeit small in the number of works, represent a fortuitous amalgam of Art Deco and Neoclassical features. Art Deco strived for a purification of form in the direction of simplicity and stylization resulting in elegant shapes and ornamental fineness, as well as in the direction of a decorative interplay of shapes and colours, but rarely involved complex shapes and compositions.

While some of the features of Kljaković's paintings are heavy, cold and impenetrable, his works of applied arts, on the other hand, are marked by a lightness, simplicity and decorativeness. His caricatures imbued with his signature wit, demonstrate that he enjoyed observing the society through an ironic lens. His portrait caricatures envisage a valuable gallery of different characters belonging to the Croatian art and wider cultural scene, offering not only his personal impression of his contemporaries, but also their perception in society.

Frano Dulibić

³³ Frano Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj*, Zagreb, 2009, pp. 287-306.

³⁴ Ivanka Reberski, *Realizmi dvadesetih godina, magično, klasično, objektivno*, Zagreb, 1997.

³⁵ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, Zagreb, 1992, pp. 106-110 etc.

Bela Pečić, muzičar

Detalj dekoracije za zabavu, Varlaj, Kljaković, Meštrović, Kršinić, Becić

Frangeš Kordić

Povodom izrade Meštrovićevog spomenika J.J.Strossmayera, 1924.

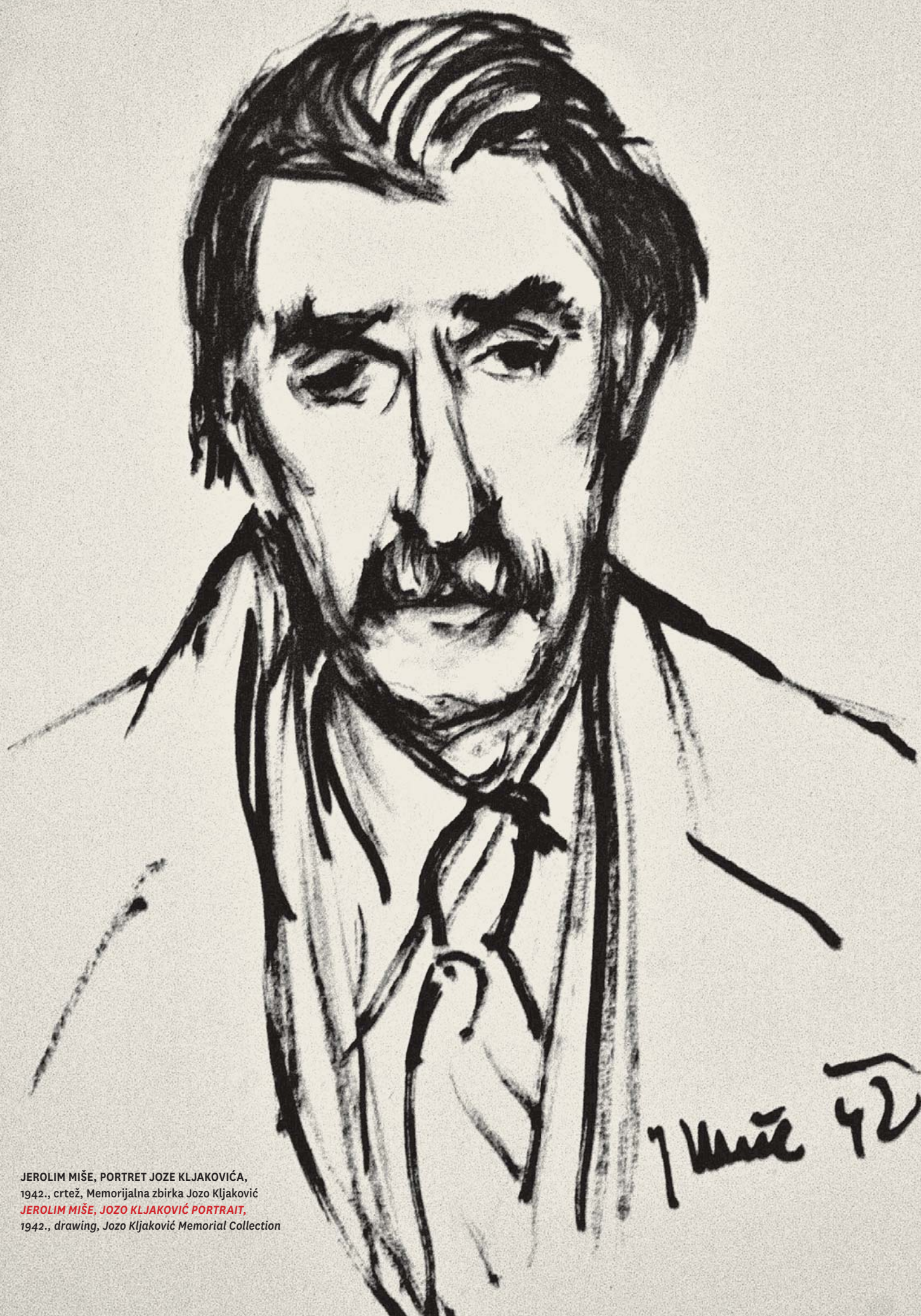
Detalj dekoracije za zabavu, Krizman, Kerdić, Šumanović

Autoportret Joze Kljakovića, manji dio veće karikature Umjetnost i ljepota, 1922.

M. Krleža, P. Petrović, I. Vojnović, I. Kosor, M. Begović, J. Ivakić, G. Krklec.

JEROLIM MIŠE, PORTRET JOZE KLJAKOVIČA,
1942., crtež, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković
JEROLIM MIŠE, JOZO KLJAKOVIČ PORTRAIT,
1942., drawing, Jozo Kljaković Memorial Collection

JOZO KLJAKOVIĆ

(Solin, 10. ožujak 1889-Zagreb, 1. listopada 1969)

Jozo Kljaković hrvatski je slikar rođen u Solinu 1889. godine. Pučku školu završio je u Solinu, a Realnu gimnaziju u Splitu, gradu u kojem je slikarski zanat učio u ateljeu Emanuela Vidovića. Slikarsku izobrazbu nastavlja kod Franje Pavačića u Zagrebu, a potom upisuje Akademiju likovnih umjetnosti u Pragu (kod Vlahe Bukovca, 1908.). Prva skupna izložba održana mu je u Zagrebu 1910. godine, s grupom Medulić, a zatim je 1911. godine, na Međunarodnoj izložbi u Rimu, izlagao zajedno s Meštrovićem. Nakon Praga odlazi na Istituto delle belle arti u Rimu, te kod Ferdinanda Hodlera u Ženevi provodi tri godine (od 1917.), a potom, 1920. godine, nastavlja studij fresko slikarstva kod Marcela Lenoira na Académie Ranson u Parizu. Kreće se u krugu pripadnika francuske avangarde te prijateljuje s hrvatskim umjetnicima, Uzelcem, Šumanovićem i Babićem. Vrativši se u Zagreb 1923. godine, postaje profesor na Kraljevskoj akademiji za umjetnost i umjetni obrt. Dvadesete su godine uspjeha i velikih narudžbi, a 1925. godine, na Međunarodnoj izložbi dekorativne umjetnosti u Parizu osvaja Grand Prix za freske i vitraj na pročelju Paviljona Kraljevine Jugoslavije. U razdoblju koje je proveo u Zagrebu, stvorio je dva značajna ciklusa u fresko tehnici – ciklus sakralnih tema za Crkvu sv. Marka i ciklus profane tematike za interijer Slavonske banke. Ciklus u Dobroti rađen je u tehnici ulja na platnu, kao i rad u Trgovačko-obrtničkoj komori. Likovni život nastavlja unaprijedivati i u trećem desetljeću, pa 1938. godine postaje glavni kustos Moderne galerije u Zagrebu. Godine 1941., u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, Kljaković je uhićen zbog optužbi da je s Ivanom Meštrovićem iz inozemstva namjeravao djelovati protiv NDH i sila Osovine. U zatvoru, u kojem je neko vrijeme proveo s Ivanom Meštrovićem, doživljava prvi napadaj sljepila. Na intervenciju mnogih osoba iz javnog i političkog života, pušten je u kućni pritvor 1942. godine. Njegova slika Bičevanje uvrštena je u hrvatsku selekciju za XXIII. Venecijanski Bijenale, a 1943. godine, odlazi u Rim izraditi mozaike za Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima. U Rimu ostaje do 1947. godine, kada se zbog političke konstelacije u domovini i neslaganja s vladajućim režimom odlučuje na odlazak u Buenos Aires. Prije odlaska izdaje manju monografiju, s reprodukcijama svojih djela i predgovorom slavnog metafizičkog slikara Giorgia de Chirica.

U galeriji Müller, najvećoj galeriji u Buenos Airesu, 1948. godine Kljaković organizira samostalnu izložbu, te izdaje katalog za koji je predgovor napisao Ivan Meštrović. Tijekom boravka u Buenos Airesu, osim slikanjem bavi se publicistikom, objavljujući tekstove u svim najvažnijim emigrantskim glasilima. Svoja razmišljanja i burnu biografiju iznio je u autobiografskoj knjizi U suvremenom kaosu 1952. godine, objavljenoj u Nakladi autorovih prijatelja, te knjigu Kravavi val, 1961. godine. Iz Buenos Airesa vraća se u Rim 1956. godine, jer se nije mogao prilagoditi životu u novome svijetu. Nakon 25 godina izbjavanja, u domovinu se vraća 1968. godine. Svoju kuću na Rokovom perivoju 4, u Zagrebu, s pripadajućim umjetninama, darovao je, po uzoru na prijatelja Ivana Meštrovića, Gradu Zagrebu.

Umro je 1. listopada 1969. godine u Zagrebu, u 81. godini života. Pokopan je u Arkadama na zagrebačkom Mirogoju.

Lidija Fištrek

(Solin, Mar 10, 1889 – Zagreb, Oct 1, 1969)

Croatian painter Jozo Kljaković was born in Solin, in 1889. He completed his primary education in Solin and went on to attend the gymnasium in Split, where he began to study painting at the studio of Emanuel Vidović. He continued his education in visual arts with Franjo Pavičić in Zagreb, subsequently enrolling in the Academy of Fine Arts in Prague (under Vlaho Bukovac). His first participation in a group exhibition came in 1910 in Zagreb, where his work was exhibited alongside those of the Medulić Group, while his works were exhibited together with those of renowned artist Ivan Meštrović at the International Exhibition of Art in Rome in 1911. After Prague, he left for the Istituto delle belle arti in Geneva, staying in 1917. In 1920, he continued his studies of fresco painting with Marcel-Lenoir at Académie Ranson in Paris. He socialized with representatives of the French avant-garde movement and developed a friendship with Croatian artists Milivoj Uzelac, Sava Šumanović and Ljubo Babić. Upon returning to Zagreb in 1923, he became a professor at the Royal College for Arts and Crafts. The 1920s proved to be a period of success and large commissions, while in 1925 he won the Grand Prix for the frescoes and the vitrage on the front of the Kingdom of Yugoslavia Pavilion at the International Exhibition of Modern Decorative and Industrial Arts in Paris. During his time in Zagreb, he painted two significant cycles in the fresco technique – a cycle of sacral themes for St. Mark's Church and a secularly themed cycle intended for the interior of the Bank of Slavonia. He painted both the Dobrota Cycle (the church of St. Eustace) and the piece at the Chamber of Trades and Crafts in the oil on canvas technique. He continued to advance his artistic career in the 1930s, becoming the Head Curator of the Modern Gallery in Zagreb in 1938.

In 1941, during the period of the Independent State of Croatia, Kljaković is arrested, following accusations that, together with Ivan Meštrović, he was planning to act against NDH and the Axis powers. In prison, where he spent some time with Ivan Meštrović, he suffers his first bout of blindness. On the appeal of numerous persons from public and political life, he was released and placed under house arrest in 1942. His painting The Flagellation was included in the Croatian selection for the XXIII Venice Biennale, while in 1943 he left for Rome in order to work on the mosaics for the Pontifical Croatian College of St. Jerome. He remained in Rome until 1947 when, due to the political situation in Croatia and his disagreement with the existing regime, he decided to leave for Buenos Aires. Before leaving, he published a small monograph, which included the reproductions of all of his works and a foreword by the famous metaphysical painter Giorgio de Chirica.

In 1948, Kljaković organized a solo exhibition at the Müller Gallery, the biggest art gallery in Buenos Aires, and published a catalogue with the foreword written by Ivan Meštrović. During his time in Buenos Aires, in addition to painting, he also wrote articles, published in all the major emigration newspapers. He expressed his ideas and related his turbulent biography in the volume U suvremenom kaosu, published by the author's friends (Naklada autorovih prijatelja) in 1952, and the book Kravavi val, in 1961. Unable to adjust to life in Argentina, he returned to Rome in 1956. After 25 years of absence, he finally returned to Croatia in 1968. Following the example of his friend Ivan Meštrović, he bequeathed his house at No 4 Rokov perivoj in Zagreb, along with the accompanying artwork, to the City of Zagreb. He died on Oct 1, 1969, at the age of 80 and is buried at the Mirogoj Cemetery Arcades in Zagreb.

Lidija Fištrek

KATALOG CATALOG

Blagoje Bersa

dr. Antun Bauer, nadbiskup.tif

dr. Antun Schneider

Želimir Mažuranić

Emigrant iz Srbije, Geneva, 1917.-1918.

Gustav Krklec

Hugo Ehrlich, arhitekt

Ivan Kosor

Ladislav Miranov, violinista

Ljubo Wiesner

Marin Studin, kipar

Pecije Petrović, književnik

Petar Konjović

R. Frangeš

R.W.Seton-Watson, engleski
povjesničari publicista

Toma Rosandić, kipar

Grupa nezavisnih umjetnika, 1924.-1925.

Grupa Zemlja, O. Postružnih, D. Ibler,
A. Augustinčić, K. Hegedušić, F. Kršinić
i O. Mujadžić

Ivan Vojnović

Milan Begović

Vjekoslav Klaić

Mujadžić, Kršinić, Kljaković

Umjetnost i ljepota, 1922.

V. Varlaj

Blagoje Bersa-studija glave

Viktor Kovačić, 1925.

Karikatura dvojice Zagrebčanina, 1925-30.

M. Tartaglia

Karikatura u povodu 50 imendana
pravnog savjetnika Pepića, 1931.

Ivo Zemljak, arhitekt

dr. B. Borčić, liječnik

Augustinčić, Mujadžić

Dekoracija za zabavu, Valdec, Turkalj

Svetozar Pribičević, političar

Bela Pečić, muzičar

Miško Radošević

Detalj dekoracije za zabavu, Varlaj, Kljaković,
Meštrović, Kršinić, Becić

Pjesnik iz Srbije Jovan Dučić, Geneve, 1917.-1918.

Frangeš Kordić

Petar Dobravić, slikar

Povodom izrade Meštrovićevog spomenika
J.J.Strossmayera, 1924.

Novinar Cicvarić, 1917.-1918.

Detalj dekoracije za zabavu, Krizman,
Kerdić, Šumanović

Od Meštra Meštru, 1932.

Autoportret Joze Kljakovića, manji dio veće
karikature Umjetnost i ljepota, 1922.

Emigranti iz Srbije, Geneve, 1917.-1918.

M. Krleža, P. Petrović, I. Vojnović, I. Kosor,
M. Begović, J. Ivakić, G. Krklec.

BIBLIOGRAFIJA

Senjanović, Petra, Bogdan, Jure, Prančević, Dalibor, Dulibić, Frano, Zdelar, Željka, Dukić, Josip, Jozo Kljaković – retrospektiva, katalog izložbe (Galerija Klovićevi dvori, 26. studenoga 2009. – 24. siječnja 2010.), 2009.

Zdelar, Željka, Jozo Kljaković: Bojiš li se sinko ikoga, katalog izložbe (Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 26. studenoga 2009. – 10. ožujka 2010.) Zagreb, Centar za likovni odgoj grada Zagreba, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 2009.

Vujanović, Barbara, Kljaković kod Meštrovića, katalog izložbe (Atelijer Meštrović, 26. studenoga 2009. – 24. siječnja 2010.), Zagreb, Atelijer Meštrović, 2009.

Vugrinec, Petra, Bilješka o autoru, u: Kljaković, Jozo, U suvremenom kaosu, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

Vugrinec, Petra, Vodič kroz djela Joze Kljakovića u Zagrebu, Zagreb, Centar za likovni odgoj grada Zagreba, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 2014.

Zdelar, Željka, Jozo Kljaković, Katalog predmeta zbirke Joze Kljakovića, Zagreb, Centar za likovni odgoj grada Zagreba, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 2019.

Fištrek, Lidija, Scenografija Joze Kljakovića za Dubrovački diptihon i Dubravku, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 2019.

Fištrek, Lidija, Otkupljena djela Joze Kljakovića, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 2020.

Fištrek, Lidija, Remek - djela Joze Kljakovića: novi prilozi vrednovanju umjetnikova opusa, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 2020.

Fištrek, Lidija, Sakralna tematika Joze Kljakovića - Fresko slikarstvo, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, 2020.

Knjige:

Kljaković Jozo, Libar moga života, 2012.; Dalmatinske teme, 2013.; Čovjek bez maske, 2014.; Politički tekstovi i polemike, 2015.; Perturbatori javnog poretka, 2018.; sva izdanja u nakladi: Dom kulture Zvonimir, Solin, nakladnička cjelina: Jozo Kljaković, priređivač: Dukić Josip

BIBLIOGRAPHY

Senjanović, Petra, Bogdan, Jure, Prančević, Dalibor, Dulibić, Frano, Zdelar, Željka, Dukić, Josip, Jozo Kljaković – retrospektiva, exhibition catalogue (Klovićevi dvori Gallery, 26 Nov, 2009 – 24 Jan, 2010).

Zdelar, Željka, Jozo Kljaković: Bojiš li se sinko ikoga, exhibition catalogue (Jozo Kljaković Memorial Collection, 26 Nov, 2009 – 10 Mar, 2010), Zagreb, Zagreb Art Centre, Jozo Kljaković Memorial Collection.

Vujanović, Barbara, Kljaković kod Meštrovića, exhibition catalogue (Atelijer Meštrović, 26 Nov, 2009 – 24 Jan, 2010), Zagreb, Meštrović Atelier, 2009.

Vugrinec, Petra, Bilješka o autoru, in: Kljaković, Jozo, U suvremenom kaosu, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

Vugrinec, Petra, Vodič kroz djela Joze Kljakovića u Zagrebu, Zagreb, Zagreb Art Centre, Jozo Kljaković Memorial Collection, 2014.

Zdelar, Željka, Jozo Kljaković, Katalog predmeta zbirke Joze Kljakovića, Zagreb, Zagreb Art Centre, Jozo Kljaković Memorial Collection, 2019.

Fištrek, Lidija, Scenografija Joze Kljakovića za Dubrovački diptihon i Dubravku/ Jozo Kljaković set design for Dubrovnik diptych and Dubravka, Jozo Kljaković Memorial Collection, 2019.

Fištrek, Lidija, Otkupljena djela Joze Kljakovića, Jozo Kljaković Memorial Collection, 2020.

Fištrek, Lidija, The Masterpieces of Jozo Kljaković: New Contributions to the Valorisation of the Artist's Oeuvre, Jozo Kljaković Memorial Collection, 2020.

Fištrek, Lidija, Sakralna tematika Joze Kljakovića - Fresko slikarstvo, Jozo Kljaković Memorial Collection, 2020.

Books:

Kljaković Jozo, Libar moga života, 2012; Dalmatinske teme, 2013; Čovjek bez maske, 2014; Politički tekstovi i polemike, 2015; Perturbatori javnog poretka, 2018; all editions published by: Zvonimir Public Cultural Institution in Solin, Solin, publishing edition: Jozo Kljaković, editor: Dukić Josip

IMPRESUM / IMPRESSUM

NAKLADNIK:

Samostalna zbirka Memorijalna zbirka Jozo Kljaković

Centar za likovni odgoj Grada Zagreba

Rokov perivoj 4, 10 000 Zagreb

Voditeljica: Lidija Fištrek

www.mzk.czlogz.hr

01/4824856

mz.jozo.kljakovic@czlogz.hr

ZA NAKLADNIKA: Nikša Lalin

UREDNIKA: Lidija Fištrek

AUTORICA: Lidija Fištrek

TEKSTOVI: Lidija Fištrek, Frano Dulibić

FOTOGRAFIJE:

Iz fundusa Memorijalne zbirke Jozo Kljaković

ORGANIZACIJA TISKA: Grafex dizajn d.o.o. Zagreb

DIZAJN I GRAFIČKO OBLIKOVANJE: Grafex dizajn d.o.o. Zagreb

LEKTOR I PREVODITELJ: Andrea Rožić

NAKLADA: 150 primjeraka

CIJENA: 80,00 KN

Zahvaljujemo se na pomoći u realizaciji izložbe i naklade Gradskom uredu za kulturu

ISBN: 978-953-95685-7-1

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001120802.

LC
LIKOVNI CENTAR
GRADA ZAGREBA

MEMORIJALNA ZBIRKA
KLJAKOVIĆ

GRAD ZAGREB

ISBN 978-953-95685-7-1

9 789539 568571

MEMORIJALNA ZBIRKA JOZO KLJAKOVIĆ
LISTOPAD-STUDENI 2021.

JOZO KLJAKOVIĆ MEMORIAL COLLECTION
OCTOBER-NOVEMBER 2021.